

2-БОБ. ЭЛЕКТРОН ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИДА ЭТИКА ҚОИДАЛАРИ

2.1. Фотожурналистикада ахлоқ муаммолари

Режа:

1. Фотожурналист ижодининг ўзига хос хусусиятлари.
2. Фотожурналистнинг касбий вазифаси, бурчи, масъулияти ва касбий-инсоний одоби ўртасидаги мувозанат.
3. Фотожурналист касб одоби мезонлари.

Асосий тушунчалар: журналист, фото, фотосурат, фоторепортаж, фотохабар, фотоочерк, фотожурналист, ахлоқий тамойиллар, ижтимоий масъулият, бурч, фоторепортаж, жанр.

Мавзу бўйича адабиётлар

1. *Журналистские этика и стандарты.* <https://ru.wikipedia.org>.
2. Авраамов Д.С. *Профессиональная этика журналиста.* М.: Изд-во Моск. ун-та, 2003.- С. 55. .
3. Dennis P. Curtin *The textbook of digital Photography.* USA. 2011. –p. 41
4. *Photojournalism: Principles and Practices.* Dubuque, Iowa: W. C. Brown Co., 1976. ISBN 0-697-04303-7
5. Stacy Pearsall. *In the trenches with combat photographer.* USA. 2013
6. Ўзбекистонда миллий масс-медиа майдонининг 63,4 фоизи хусусий сектор ҳиссасига тўғри келмоқда. <http://kun.uz/news/2017/01/31>.
7. *Журналист маҳоратининг долзарб масалалари.* 23.09.2015. <http://www.biznes-daily.uz>

XX асрнинг бошида Европа ва Америкада босма оммавий ахборот воситалари ривожланиб, аудитория онгини бошқаришда улар фаоллашди. Бу йўналишда турли усулларнинг қўлланиши натижасида бевосита ахлоқ қоидаларининг

бузилиши кузатила бошланди. Совуқ уруш йилларида The Washington Post газетаси ҳукуматнинг қаршилигига қарамай Пентагон совет сув ости кабелига жойлаштирилган эшитиш қурилмаси ҳақида материал чоп этади. Кейинчалик мақола муаллифи Бэн Брэдли “Биз мақолани ҳар қандай қаршиликларга қарамай чоп этдик. Аммо кейин нима бўлди деб ўйлайсиз? Ҳеч нарса. Қуёш яна ҳар кунгидек бош кўтариб, нур соча бошлади”. Рус назариётчиси Д.Аврамовнинг фикрига кўра, илк касб ахлоқи кодекслар журналистларга оддий талабларни қўйишган: холисликка риоя этиш, шахснинг қадри ва шаънини ҳурмат қилиш, пора олмаслик ва ҳоказо. Ушбу ахлоқ кодексларининг муаллифлари асосан Ж.Ст. Милл, Ж. Мильтон ва Т.Джефферсонларнинг либертариан ғоялари таъсирида бўлганликларини яққол сезиш мумкин.

Аммо фан-техниканинг ривож, ахборотнинг кўпайиши бу талабларни янада қатъийлаштирилишини тақозо этди. Мазкур ОАВда фаолият юритаётган журналистлар, хусусан фотожурналистлар касб ахлоқига риоя этишда қайси мезонларга таяниб иш кўришлари лозим?

Маълумки, журналистлар профессионал мажбуриятларини бажаришда риоя қилиши керак бўлган асосий ахлоқий-этик йўналишлар мавжуд. Унда журналист жамият олдидаги касбий мажбуриятини тўлақонли тушуниб етиши ва унинг манфаатларига хизмат қилиши, сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, ахлоқий масалаларни ёритишда холислик тамойилига риоя қилиши, ҳаёт ҳақиқатларини ҳаққоний ва холисона акс эттириши, холис ёндашув ва нейтрал позициядан келиб чиқиб, одамларни ташвишлантирувчи ҳолатларни жамоат муҳокамасига олиб чиқиши ва республикамиз миллий манфаатлари, мустақиллиги ва ҳудудий яхлитлигини ҳурмат ва муҳофаза қилиши, мамлакатда ички сиёсий барқарорлик, тинчлик ва хотиржамлик, конфессиялараро ва миллатлараро тотувликни сақлаш йўлида ҳаракат қилиши белгилаб қўйилган.

Агарда журналист томонидан ёлғон маълумотни тарқатиш ёки ҳақиқийсини яширганлик учун тўлов олинса, унинг бу иши жиддий касбий жиноят

сифатида талқин этилади. Нотўғри маълумотлар ёки фактлар тарқалган тақдирда эса журналист дарҳол шу ОАВда ўз айбини тан олиши ва хатосини тузатиши керак. Шунингдек, журналист жамият манфаатлари, шахснинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига зарар етказувчи қайдларни ОАВда чоп этилишига йўл қўймаслиги ва ҳамкасбларининг касбий ҳуқуқларини ҳурмат ва ҳимоя қилиши, адолатли рақобат қонунларига риоя этиши, шахсий мулк ҳуқуқларини ҳурмат қилиб, бегона фикрлар ва асарлар, материалларни қисман ёки тўлиқ ўзлаштирмай, ҳеч қачон плагиат билан шуғулланмаслиги лозим. Бугунги кунда журналистиканинг ажралмас қисми бўлган фотожурналистика юртимизда ҳам ривожланиб бормоқда. Фотожурналистика муаммолари ҳануз тўлиқ тадқиқ этилмаган “қўриқ”дир. Зеро, айнан ОАВда фаолият юритаётган фотожурналистлар ўз фаолиятлари жараёнида бир қанча муаммоларга дуч келишади. Ана шулардан бири фотожурналист фаолиятидаги ахлоқ масалаларидир. Фотожурналист суратга олиш жараёнида техник томон асосий эмаслигини, аксинча унинг мазмуни ва этикаси муҳимлигини англаши керак. Машҳур фоторепортёр Клифф Эдомнинг “Фотожурналистика” асарида бир фоторепортаж тарихини келтириб ўтган. Эдом машҳур шифокор Джон Мерил ҳаёти ва фаолияти ҳақида фоторепортаж тайёрлайди, у орқали фотожурналистика этикаси тарихи ҳақида маълумот беради. Муҳаррирлардан расмлардан нотўғри фойдаланмасликларини сўрайди. Журналистикада ахлоқ мавзусида журналист ва фоторепортёр тайёрланадиган материали туфайли турли зиддиятларга дуч келиши мумкин. Баҳсли янгилик материалларида, масалан, ота вафот этган ўғли учун аза тутади. Журналист бунда блокноти яширган ҳолда “кадр ортида” қолиши мумкин. Фоторепортёр эса аксинча. Шундай пайтда уларга билдирмасдан, яширинча суратга олиши эҳтимолдан ҳоли эмас. Аммо бундай суратлар камдан кам сифатли чиқади. Бунда манбанинг рухсатисиз яширин камерадан фойдаланиш мумкин эмаслигини ҳам журналист ёдда тутмоғи лозим. Бугунги кунда фотожурналистикада айнан “машҳурлар орқасидан қувиш” кузатилмоқда. Баъзида оиласи ҳақида омма билишини истамаган инсонларнинг суратлари газеталарнинг биринчи

саҳифасида нашр қилинади. Одатда бундан кўпинча машҳур инсонлар, шоу бизнес юлдузлари азият чекишади. Жаҳон фотожурналистикасида бундай ҳолатларга кўплаб дуч келиш мумкин. Масалан, фотожурналист, Пулитцер мукофотининг совриндори Тейлор Портис Хикснинг шиори доимо: “Суратни кўлга кирит, қолган нарса ҳеч нарса муҳим эмас” эди. 1970 йилларда сенсация ортидан қўвиш, инсонларнинг шахсий ҳаёти дахлсизлигига риоя этмаслик, фотожурналистикада қатор ахлоқий масалаларни келтириб чиқарди. Масалан, Бруно Хауптнинг суд жараёнидан тайёрланган фоторепортаж бунга яққол мисол бўла олади. У учувчи Чарлз Линдбергнинг фарзандини ўғирлаб кетиб, ўлдирган эди. Фоторепортёрнинг душманлари жанжал уюштириб, уни номини қорага булғайдилар. Ушбу воқеадан сўнг АҚШда суд жараёнида фотожурналистнинг қатнашиши мумкин ёки мумкин эмаслиги хусусида янги қонун жорий этилди. Яна бир мисол. Фотооопортёр Рон Галлела миллиардер Джек Онасис ва унинг оиласини суратга олиб, Онасиснинг биргина сурати орқали 20 млн АҚШ доллари ишлаб олади. У Онасиснинг оиласини ҳам доимий равишда кузатиб юрган. Бир куни Онанис фарзандлари билан йўлда кетаётганида буталар орасидан сакраб чиқиб “Мени яна кўрганингдан хурсандмисан, Джек?” деганича, уни кўрқитиб юборган. У хатто юнон кемачилари каби кийиниб олиб, Чаён оролида Онасис қуёшда тобланиб ётганида суратга олган. Кейинчалик эса бу суратни “Хастлер” журналида нашр этган. Судда эса Галлела шунчаки ўзининг журналистик материали учун ҳақ олмоқчи бўлганлигини таъкидлаган. Суд унга Онасисга бундан кейин 8 метргача бўлган масофагача яқинлашмаслиги хусусида қарор чиқаради ва фотожурналистга 120 млн. АҚШ доллари миқдорида жарима солиб, Онасис ва унинг оиласига яқинлашмаслиги тўғрисида тилхат ёздириб олишади. Фоторепортёр Росс Баугман “машҳурлар ҳам бизга ўхшаган оддий одамлар. Фақат фарқи уларни омма танийди, уларнинг ҳаёти оддий одамга нисбатан оммага қизикроқ” деган эди.

Фотожурналистикада ахлоқ масалаларига тўхталар эканмиз унинг баъзи бир амал қилиниши лозим бўлган, аммо фотожурналистлар томонидан доимо бузилиб келинадиган томонларига эътибор қаратамиз:

1. Ҳаддан ташқари инсон ҳаётига аралашув. Рухсат бериш — ҳаддан ташқари аралашувнинг олдини оладиган омиллардан бири ҳисобланади. Ахлоқ кодекслари тамойилларига кўра, очик, омма кўра оладиган жойларда ҳар қандай нарсани сурагга олиш мумкин. Бошқа ҳолларда эса алоҳида рухсат олиниши талаб қилинади. Рухсат берган одам бунга мажбур эмаслигини фотограф доимо ёдда тутиши лозим. Яна бир жиҳат - сир тутилган маълумотни ошкор этишдир. Бу ҳолатда фоторепортёр белгиланмаган ҳудудга киришидан олдин, рухсат олган бўлиши керак.

2. Фактларни фотосуратларда нотўғри акс эттириш. Агар суратдаги шахс ёлғон жойда ёки ёлғон вазиятда акс эттирилса, бунда фоторепортёр бўхтонни ёритиш айби орқали суд залида жавоб бериши керак бўлади. Гап фотомонтаждан фойдалиш ҳақида кетмоқда.

3. Ноқонуний белгилаш. Фотожурналистга яна бир катта муаммо туғдирадиган нарсa махфий суратларни бошқалар номидан рухсатсиз чоп этишдир. Фотожурналистга кўчада хохлаган вақтида ва жойида суратга олиши рухсат берилган бўлсада, суратни респондентнинг рухсатсиз чоп этиш ҳуқуқи берилмаган. Агар фоторепортёр бундай қонунбузарликларни яна давом эттирса, суд уни оммага ва машҳурларга яқинлашмаслиги ҳақида қарор чиқариши мумкин. Чунки қонунлар ҳар доим ҳам ахлоқий томонларни эътиборга олмайди, аммо томошабинда ҳар доим “сурат ҳеч қачон алдамайди”, деган фикр мавжуд. Аммо фан-техника ривожланган ҳозирги замонда фотошопдан фойдаланган ҳолда қалбаки суратларни тайёрлаш осон. Фотожурналистика тарихида муҳаррирлар пулни тежаш мақсадида қалбаки суратлардан кўп фойдаланишган. Хатто, Пулицер мукофоти лауреатлари ҳам суратни чиройлироқ кўрсатиш учун фотомонтаждан фойдаланишган.

Фотожурналистика хусусида гап кетар экан, бугунги нотинч дунёда ОАВ томонидан кўплаб чоп этилаётган шавқатсиз вазиятларни акс эттирган

суратларга ҳам эътибор қаратиш лозим. Зеро, бундай суратлар аксарият ҳолатларда одамларда зуравонлик ҳиссини уйғотиши мумкин. Фотошоп эса омманинг журналистикага бўлган ишончини йўқотмоқда. Касбий ахлоқ тамойилларидан воз кечган ҳолда, зўрлаш оқибатида вафот этган жасадни оммага кўрсатиш шарт эмас, деб ҳисоблаган фотожурналист шок ҳолатига туширадиган сурат олмайди. Ўқувчи ҳеч қачон босма нашрларда қўрқинчли, шавқатсиз сурат камлиги ёки йўқлигидан нолимайди. Аммо кўплаб ижобий суратларни нашр қилавериш ҳам ўқувчининг ўша нашрга қизиқишини сусайтириши мумкин.

Хулоса ўрнида айтиш жоизки, бугунги кунда фоторепортёр қайси оммавий ахборот воситаларида ишлагасин, аввало фотожурналистиканинг оддий ахлоқ меъёрларига риоя этиши, ўз фаолияти билан ўзи ва таҳририятнинг имиджига путур етказмаслиги лозим.

Савол ва топшириқлар:

1. Фотожурналист касб одоби қандай мезонларга асосланиши керак?
2. Фотожурналист материални тайёрлаш жараёнида нималарга эътибор бериши керак?
3. Фотожурналистнинг касбий вазифаси, бурчи, масъулияти ва касбий-инсоний одоби ўртасидаги мувозанатни изоҳлаб изоҳлаб бера оласми?

2.2. Тележурналистнинг ахлоқий тамойиллари:

ҳуқуқий асос ва хорижий тажриба

Режа:

1. Телевидениеда журналист ахлоқининг тамойиллари.
2. Тележурналист имиджи ва ахлоқнинг узвий боғлиқлиги.
3. Тележурналистнинг ижтимоий масъулияти.

Асосий тушунчалар: Журналист, телевидение, тележурналист, тележурналист ахлоқи, ахлоқий тамойиллар, масъулият, бурч, эгоизм, альтруизм.

Мавзу бўйича адабиётлар

1. “Оммавий ахборот воситалари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонуни. lex.uz/docs/1106870
2. Егоров В.В. Терминологический словарь телевидения: основные понятия и комментарии. -М., 2007. С.103
3. Хартия телерадиовещателей [Электронный ресурс] URL - <http://www.presscouncil.ru/index.php/teoriya-i-praktika/dokumenty/756-khartiya-teleradioveshchatelej>
4. lex.uz/docs/1106878
5. lex.uz/docs/1106845
6. constitution.uz/uz/pages/humanrights
7. https://www.norma.uz/uz/bizning_sharhlar/jurnalistlarning_kasb_etikasi_ko_deksi_qabul_qilinadi
8. https://www.norma.uz/uz/bizning_sharhlar/jurnalistlarning_kasb_etikasi_ko_deksi_qabul_qilinad

Ахлоқ сўзининг луғавий маъноси араб тилида кишининг табиати, ҳулки маъносини беради. Биз ахлоқ сўзини кўпинча этика сўзи билан ҳам аралаштириб ишлатамиз. “Этика” юнон тилидан олинган бўлиб “ethos” хулқ-атвор маънони беради. Демак, дунёда икки ғарб ва шарқ мамлакатарида умуммаънога эга икки сўзда бир моҳият мужассам. Бу эса ахлоқий нормалар, категориялар кишилиқ инсониятни қадимдан қизиқтириб келган. Лекин, шуниси қизиқки, кўпинча ахлоқий меъёрлар инсоннинг ички маданиятига, тарбиясига, атроф-муҳитга кўра белгиланади:

- муомала маданияти;

- тарбия;
- миллий урф-одатлар, кадриятлар;
- билим;
- бошқа динлар ва урф-одатларни тушуниш, ҳурмат қилиш;
- ирсий келиб чиқиш.

Булардан ташқари инсоннинг зиёли шахс эканлигини белгиловчи ташқи ва ички мезонлари ҳам мавжудки, биз кўпинча ихтиёрсиз равишда мана шу ҳолатни биринчи ўринга қўямиз.

Ташқи:

- ташқи кўриниши;
- муомаласи;
- маълум ҳаётий жараёнда ўзини тута билиши;

Ички:

- дунёқараши;
- тафаккури;
- касб-кори;
- ўзгаларга нисбатан муносабати.

Ахлоқ нормаларига амал қилиш асосан ихтиёрий хусусиятга эга. Бу кўпинча альтруизм ва эгоизм тушунчалари билан ҳам мувофиқ келади. **Альтруизм** (alter лотин тикидан бошқа, ўзга маъносини беради) ўз манфаатларидан кўра бошқаларнинг ташвиши билан яшаш, уларга ғамхўрлик қилиш бўлса, **эгоизм** – (эго- лотинчада мен) ўз манфаатларини бошқалар ва жамият манфаатларидан устун қўйишдир. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси томонидан 1948 йил 10 декабрда қабул қилинган Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш умумжаҳон декларациясининг 19 – моддасида “Ҳар бир инсон фикр ва сўз эркинлиги ҳуқуқига эга, бу ҳуқуқ четдан аралашувсиз ўз фикрига эга бўлиш эркинлиги, маълумот излаш, тўплаш, уларни ҳар қандай чегарадан қатъий назар истаган матбуот воситаси орқали тарқатиш

эркинлигини ўз ичига олади”¹ дейилади. Худди шундай қонун Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 29-моддасида ҳам келтирилади. Бу ҳуқуқнинг қонун ҳужжатлари билан ҳимояланганлиги эса шахснинг эътиқоди ва яшаш жойи, миллати, турмуш тарзи ва ҳ.к.лардан ташқари ҳар қандай мамлакат ва унинг фуқаролари тўғрисида ўз фикрини очиқ айта олиш имкониятини яратади. Бу ҳуқуқлар суъистеъмол қилинмаслиги учун ҳам давлат ҳужжатларига киритилган бўлиб, инсоннинг шаъни, кадр қимматини ерга урмаслик, ҳақорат қилмаслик ва бошқа ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш чора тадбирлари қонунлар билан расмийлаштириб қўйилган. Бундай ҳуқуқ эркинлигининг бузилиши ҳолларини инсон эркинликлари топталган тарихий даврларда ёки бугунги кунда айрим мамлакатларда содир бўлаётган ижтимоий-сиёсий қонунбузарликлар натижасида кўришимиз мумкин. Ҳатто собиқ совет тузумида ҳам инсоннинг фикр эркинлиги, сўз эркинлиги, эътиқод эркинлиги узоқ йиллар давомида топталгани ва миллатлар ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилиш имкониятидан бебаҳра бўлганликлари сир эмас. Демак, бугунги кунда демократик жамият куриш йўлида юксалаётган Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 1 -моддасида мамлакатимиздаги тузум демократик республика эканлиги қайд этилган бўлса, 2- моддасида “Давлат халқ иродасини ифода этиб, унинг манфаатларига хизмат қилади. Давлат органлари ва мансабдор шахслар жамият ва фуқаролар олдида масъулдирлар” деб қайд этилгани бежиз эмас. Телевидение оммавий ахборот воситаларининг йўналишларидан бири бўлиб, бевосита Ўзбекистон Республикасининг “Оммавий ахборот воситалари тўғрисида”ги², “Телерадиоэшиттиришлар тўғрисида”³ги қонунлар билан мувофиқлаштирилади. Тележурналистлар фаолияти эса “Журналистик фаолиятни ҳимоя қилиш тўғрисида”ги⁴ Ўзбекистон Республикаси қонуни билан бошқарилади. ОАВининг фаолиятини ташкил этувчи шахслар, шу жумладан журналистлар

¹ constitution.uz/uz/pages/humanrights

² “Оммавий ахборот воситалари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонуни. lex.uz/docs/1106870

³ lex.uz/docs/1106878

⁴ lex.uz/docs/1106845

жамоатчилик фикрини ўрганиши мумкин, зарур ахборотларни олиши мумкин, бироқ воқеъликни объектив акс эттириши учун қонун ҳужжатларини яхши билиши ва жамоатчиликка ҳодисани аниқ етказа олиш малакаси, ахлоқий меъёрларини билиши муҳимдир. Нимани очик айтиш ва нимани ошкор этмаслик меъёрларини билмаган журналист кўп ҳолларда беихтиёр равишда этник низоларни кучайтириши ёки сўнаётган оловни алангалатиб юбориши мумкин. Мана шундай ҳолатларда жамиятга ҳақиқатни ошкор этиш зарурми ёки йўқ масаласи кўндаланг туради. Бунда ҳам журналистиканинг ҳуқуқий - ахлоқий асосларидан келиб чиқиб иш кўриш мақадга мувофиқдир. Масалан, маълум бир мамлакатда кечаётган ижтимоий-сиёсий ўзгаришларни жамоатчиликка етказаётган журналист қай бир маънода сиёсий куч ҳисобланади. Унинг талқинида ёритилаётган воқеа жамоатчилик томонида қабул қилинар экан, ўша воқеанинг гувоҳи бўлмаган шахслар журналистнинг ахбороти орқали маълум тушунчага эга бўладилар. Агар бу журналист сиёсий мақсадлар, кўрсатмалардан келиб чиқиб ахборот етказса, унда қайд этилганидек этник можаролар, тушунмовчиликлар, хуллас нотўғри ахборот узатиш вужудга келади. Мана шу ҳолатда журналистнинг шахсий маданияти, ахлоқи биринчи ўринга чиқади. Айрим ўринларда журналист ўз мамлакати манфаатларидан воз кечиб бошқа бир халқнинг тақдирини биринчи ўринга қўйиши мумкин. Бунга мисол тариқасида АҚШнинг Вьетнамга қилган тажовузини ва 20 йилдан ортиқ вақт мобайнида олиб борилган совуқ урушга қарши журналистар фаолиятини келтириш мумкин. Натижа журналистларнинг ғолиблиги билан якунланди. Рус олимаси В.В Егорованинг фикрига кўра, телевидение ходимининг касбий-ахлоқий фаолияти аввало касб салоҳияти, телеканал имижини ва шахсий шаъни ва кадр-қимматига путур етказмасликда кўринади”.⁵

Хорижда тележурналистларнинг қатор ахлоқ кодекслари қабул қилинган. Масалан, 1999 йилнинг 28 апрель куни Россия телерадиоэшиттиришлар Хартияси қабул қилинди. Унга кўра, Хартия ҳар қандай ахлоқ кодекси билан

⁵ Егоров В.В. Терминологический словарь телевидения: основные понятия и комментарии. -М., 2007. С.103

мос келади. “Ахборотни аудиовизуал узатиш экранда кўрсатилаётган материалларга қаттиқ талаблар қўяди. Телевидениенинг аудитория онгига психологик таъсирини инобатга олиш лозим.... Журналист кадрларни теришда ахборотни нотўғри равишда талқин қилиб беришлари касбий ахлоқ меъёрларининг бузилишига олиб келади”⁶.

Жаҳон журналистикасида касб кодексларининг умумий характериға назар ташланса, уларда кўп жиҳатдан ўхшашликларни кўриш мумкин. Яъни, деярли ҳар бир кодексда журналистнинг жамиятда тутган ўрни, унинг касб бурчига садоқати, ахборотни ҳаққоний ва холис тарқатиш, ахборот манбаи билан муносабатлари, ахборотни холис тарқатиш билан унга муносабат билдириш ҳуқуқи ва меъёрлари, айбсизлик презумпциясига риоя этиши ва шу сингари бир қатор мисолларни келтириш мумкин. Шунингдек, ҳар бир мамлакат журналист касб кодексининг ўзига хос ажралиб турувчи хусусиятлари ҳам бор. Италия “Журналистлар мажбурияти хартияси”да шахс дахлсизлигига урғу берилган. Латвия “Одоб кодекси”да ҳақиқатга зид ахборот бериб юборилган ҳолатларда журналист томонидан зудлик билан ОАВ нинг кўринарли жойида узр эълон қилиниши зарурлиги норма сифатида киритилган. Литва журналистларининг ахлоқ кодексида (биринчи бандида) “На ноширлар, на журналистлар янгиликларни ўз мулклари деб ҳисобламасликлари керак. Оммабоп ахборотни тарқатишни ташкил этувчилар ахборотга товар деб қарамасликлари керак. Ахборот олиш ва 85 Хўш, Ўзбекистонда-чи? Республикамиз ОАВ соҳасидаги мустақиллик даври ўзгаришлари ўзбек миллий журналистикасида касб одоби кодексини яратиш эҳтиёжини кун тартибига қўйди. Ўзбекистон Миллий матбуот маркази Самарқанд бўлими томонидан миллий журналистикамизда биринчи маротаба “Журналистларнинг ахлоқ кодекси”ни яратишга уриниш бўлди. Албатта ушбу кодекс мукамалликка даъво қилмайди. Қолаверса, у лойиҳа сифатида эълон қилинган. Эҳтимол у келажакда такомиллаштириладиган кодекс учун асос

⁶ Хартия телерадиовещателей [Электронный ресурс] URL - <http://www.presscouncil.ru/index.php/teoriya-i-praktika/dokumenty/756-khartiya-teleradioveshchatelej>

вазифасини ўташи мумкин эди. Афсуски, лойиҳа Республика журналистлари томонидан муҳокама этилмади, унинг моддаларига сайқал берилмади. Сўнгги вариант сифатида қабул қилиниб, амалиёт учун тавсия этилмади. 2006 йилнинг бошларида ташкил топган Ўзбекистон мустақил ОАВ ва ахборот агентликларини қўллаб - қувватлаш ва ривожлантириш жамоат фонди ўзининг дастлабки тақдимот конференциясидаёқ “Босма ахборот воситалари ва ахборот агентликлари журналистларининг ахлоқ-одоб кодекси” ҳамда “Босма ОАВ ва ахборот агентликлари хартияси”ни эълон қилди. Дастлаб миллий журналистикамизда қўлланила бошланган кодексда “инсон шаъни ва кадрқимматини ҳурматлаш” ҳамда “инсон шаъни ва унинг ҳаёт кечиришга бўлган ҳуқуқини ҳурмат қилиши, инсон ҳуқуқлари ва унинг шаънини ҳақоратлар, ғийбатлар, уйдирма ва айбловлардан ҳимоялаши” кўринишидаги қайтариқ бандлар сингари номукаммал ишланган деб топилган баъзи сабабларга кўра мазкур кодекснинг ҳам умри узоққа чўзилмади. тарқатиш имконияти - инсоннинг асосий эркинликларидан биридир” дейилади. АҚШда Радио ва телевизион ахборот дастурлари режиссёрлари ассоциацияси томонидан ишлаб чиқилган касб одоби кодексида “ахборот дастури учун янгиликларни саралаб олиш ҳуқуқи фақат режиссёрга берилган. 86 Аини пайтда мамлакатимизда журналист касб одобига оид амалий кодекс мавжуд эмас. Ваҳолангки қуйидаги ҳолатлар яҳлит кодекс ташкил этилишини тақозо этади:

- материалдаги маълумотларнинг ҳаммаси ҳам текширилаверилмаслиги;
- холислик учун мавжуд барча маҳаллий ва халқаро манбалардан фойдаланилмаслиги;
- воқеа-ҳодисаларни баҳолашда субъективликка йўл қўймасликка кўпам аҳамият берилмаслиги;
- мақолалар, репортажларда бир ёқламаликнинг мавжудлиги, барча томонларнинг нуқтаи назарлари тўла қамраб олинмаслиги;
- тезкорликка эътибор берилмаслиги.

Ўзбекистонда Электрон оммавий ахборот воситалари ассоциацияси томонидан тележурналистларнинг Хартияси қабул қилиниб, унга кўра тележурналистларнинг касбий бурчини бажаришда инсонларнинг ахлоқий, жисмоний ва рухий соғлигига зарар етказиши мумкин бўлган телерадиокўрсатувларни оммага узатишда рухсат этилган чегарани ва касбий этикани эътиборга олиш қайд этилган. Ушбу Хартия журналистлар томонидан умумий ахлоқ меъёрларини илгари суриш жараёнида чуқур инсонийлик, тарбиявийлик, шахснинг шаъни ва кадр-қимматини ҳурмат қилиш орқали амалга ошириш мажбуриятини назарда тутди. Шу каби меъёрлар “Ўзбекистон электрон оммавий ахборот воситалари миллий ассоциациясининг профессионал журналисти” ахлоқ кодексида ҳам ўрнатилган.

Кодекс нормаларини бузган журналистларни қуйидаги шароитдагина жавобгарликка тортиш мумкин бўлади:

- Кодексга риоя этиш императив (мажбурий) тусга эга эканлиги қонун ҳужжатларида қайд этилган бўлиши керак. Айни пайтда «[Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида](#)»ги Қонунда журналистларнинг касбга оид одоб-ахлоқ қоидалари ҳақида сўз юритилган, демак, атамаларга тузатиш киритиш талаб этилади;
- аниқ жавобгарлик чоралари, шунингдек уларни қўллаш механизми (тартиб-таомили) ҳам қонун ҳужжатларида акс эттирилган бўлиши керак («Адвокатура тўғрисида»ги Қонуннинг [7-моддаси](#) 1-қисми; [14-моддаси](#) 1-қисмидаги сингари ва ҳ.к.)⁷.

Шунингдек, журналистларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва улар фаолиятида касб-ахлоқ меъёрларига риоя этишини кучайтириш мақсадида медиаомбудсман институтини ташкил этиш режалаштирилмоқда. Бундай таклифни Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги илгари сурди.

⁷ https://www.norma.uz/uz/bizning_sharhlar/jurnalistlarning_kasb_etikasi_kodeksi_qabul_qilinad

Унинг фаолияти ОАВнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишни кучайтириш, давлат органларининг улар фаолиятига асоссиз аралашувининг олдини олиш, шунингдек ОАВ ҳамда давлат органлари, жисмоний, юридик шахслар ўртасидаги низоли ҳолатларни ҳал қилишга йўналтирилади.

Медиа-омбудсман фаолият юритадиган соҳа – ОАВнинг қонунчиликка риоя этишини назорат қилиш, ҳуқуқлари бузилганда уларга ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш, ўқувчи-муштарийлар, томошабинлар ва юридик шахсларнинг ОАВдаги муайян низоли материаллар юзасидан берган шикоятлари билан ишлаш, уларнинг муаммоларини судгача тартибда ҳал қилиш.

Ушбу лавозимни бой амалий тажрибага эга, ҳуқуқий нормаларни яхши биладиган ва хатолар устида ишлай оладиган, юқори тоифали мутахассис сифатида ном чиқарган мустақил шахс эгаллаши лозим.

Агентликнинг фикрига кўра, медиа-омбудсман институтининг таъсис этилиши журналистларимизнинг ҳуқуқий маданияти ва этикасини мустаҳкамлашга хизмат қилади⁸.

Савол ва топшириқлар

1. Тележурналистикада касб этикаси масалалари асосан нималардан иборат?
2. Ўзбекистон телеканаларида тележурналист ахлоқи.
3. Нодавлат телерадиостудияларнинг касб этикаси муаммолари.

2.3. ОНЛАЙН ЖУРНАЛИСТ ФАОЛИЯТИДА АХЛОҚИЙ МЕЪЁРЛАР

Режа

1. Интернет ахборот тизимида ахлоқий меъёрлар.
2. «Нетикет»нинг юзага келиши ва ахлоқий инқироз.
3. Интернетда мулоқот одоби.
4. Веб-сайтлар, блоглар ва ижтимоий тармоқдаги ахлоқий меъёрлар

⁸ https://www.norma.uz/bizning_sharhlar/media-ombudsman_institutini_tashkil_etish_rejalashtirilmoqda

5. «Моветон» ёки интернетдаги ахлоқсизлик.

Асосий тушунчалар: онлайн, онлайн пресс, ижтимоий тармоқ, блог, веб сайт, пост, интернет, моветон, нетикет, интернет–этика

Мавзу бўйича адабиётлар

1. *Теплюк В.М. Свобода и ответственность в деятельности журналиста. Изд-во*
2. *Шамишева И. Интернет ва бағрикенглик муаммолари. // Инфоком. Уз. 2015. – № 10. Б.84*
3. *СМИ и Интернет: проблемы правового регулирования. – Автор-составитель проф. В.Н.Монахов. М.: –Экопринт. – 2003. – С. 8–9.*
4. *Кириллов Р. Интернет: проигранная война. // Курьер. – № 50. 2006. С.9.*
5. *Дальневосточного университета. – Владивосток, 1985.*
6. *Скворцов А. Этика интернета: основные проблемы и принципы. М., «Наука». 2009. С.208.*
7. *Что такое интернет? История и этапы развития. <http://moolkin.ru>*
8. *Анализ состояния и перспектив развития интернет в Республике Узбекистан. Информационно–аналитический отчет. \\УзАСИ, ПРООН.2009 г. www.undp.uz*
9. *The International World of Electronic Media. Edit. Gross L. S. Cal. McGraw-Hill, Inc. 1995.*
10. *Willings Press Guide 2002. Volume 1. 128th edition. Waymaker Ltd.UK. 2002.*

Интернетда ҳар бир инсон ўзига хос «нашриётчи»га айланади. Бу ҳол эса, ўз навбатида кескин тусдаги, нафрат ғоялари билан суғорилган маълумотнинг ҳеч монеликсиз кенг тарқалишига олиб келади⁹. Ҳуқуқшунос-профессор В. Монаховнинг таъкидлашича, интернетнинг вужудга келиши туфайли оммавий ахборот билан ишловчи анъанавий ва профессионал субъектлар – журналистлар қаторига ушбу машғулотнинг минглаб ва ҳатто миллионлаб

⁹ Шамишева И. Интернет ва бағрикенглик муаммолари. // Инфоком. Уз. 2015. – № 10. Б.84

ишқибозлари келиб қўшилдилар. Уларнинг жуда кўпчиликлари журналист касбининг анъаналари ва нормалари ҳақида заррача ҳам тасаввурга эга эмаслар¹⁰.

Тўғри фикр, ахир нима учун журналистикага ёки бўлмаса журналистлик касб-корига заррача алоқаси-дахли бўлмаган сон-саноксиз муаллифларнинг Интернетдаги чиқишлари билан боғлиқ бўлган муаммоларни журналистиканинг муаммоси деб зиммага юклаб олмоғимиз керак? Назаримизда, бу жиддий мулоҳазага ундайдиган муҳим савол. Ҳатто Интернетда нимаики кечаётган бўлса у “оммавий ахборот воситаси” тушунчасидан четда, деган қарашлар ҳам мавжудки, уни кескин рад этиш қийин¹¹.

Интернет тармоғида номақбул мавзулар тарқалишининг олдини олиш чоралари (жумладан, Покистонда, Хитойда) дунёдаги тараққий этган мамлакатларда бир қадар йўлга қўйилган эса-да, муаммо тугал ҳал этилган эмас.¹² Кўриниб турибдики, бу биргина бизнинг муаммоимиз эмас. Тўғри, ҳар бир тизим ундан қандай фойдаланиш мумкинлиги, имкониятлари ҳақида алоҳида ахборот тақдим этилади, аммо нотўғри фойдаланиш оқибатида берилажак жазо кузатилмайди. Масалан, фотосурати интернетда розилигисиз жойлаштирилган шахс муаллифлик ҳуқуқини ҳимоя қилиши керак. “Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида” нафақат юртимизда, балки, халқаро майдонда ҳам ҳуқуқий манбалар яратилган. Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасида онлайн журналистика соҳасига оид қонунчилик базаси йўқ, чунки, анъанавий ОАВга тегишли қонун ва қоидаларини интернетга тегишли деб қараш мумкин, аммо интернет уларги нисбатан анча мураккаб ва фаолияти жуда кенгдир.

¹⁰ СМИ и Интернет: проблемы правового регулирования. – Автор-составитель проф.В.Н.Монахов. М.: – Экопринт. – 2003. – С. 8–9.

¹¹ Кириллов Р. Интернет: проигранная война. // Курьер. – № 50. 2006. С.9.

¹² Шамшиева И. Интернет ва бағрикенглик муаммолари. // Инфоком. Ўз.– 2015. №10.

Муаллифлар ҳуқуқини ҳимоя қилишни жорий қилиш бўйича халқаро актларга ЮНЕСКО¹³ ташаббуси билан қилинган ва 1952 йилда қабул қилинган “Муаллифлик ҳуқуқини ҳимоя қилувчи халқаро конвенцияси”, 1967 йилда қабул қилинган “Интеллектуал мулк бўйича халқаро ташкилот” тўғрисидаги Стокгольм конвенцияси ва 1971 йили қабул қилинган “Таҳририятда адабий ва бадиий асарларни ҳимоялаш” тўғрисидаги Берн конвенцияларини киритиш мумкин.

Россиянинг Интернет-маданияти жамғармаси веб-сайтларни ва интернетдаги баъзи мақолаларни депонентлаш (маълумотларнинг тўғрилигига жавобгар бўлиш) ишларини амалга оширади, бу эса муаллифларнинг ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилишга ёрдам беради. «Биз маълумотларни қароқчилик йўли билан кўчириш ва фойдаланишнинг олдини олмаймиз, чунки буни амалга ошириш мумкинчилиги йўқдир. Биз фақат муаллифларга ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилишлари учун имконият яратиб берамиз» – деган эди ушбу лойиҳанинг ташкилотчиларидан бири. Интернет-маданияти жамғармаси аниқ бир электрон нашр учун «мустақил гувоҳ» сифатида жавобгарчиликни ўзига олади. Кейинчалик муаллиф ҳуқуқини ҳимоялашда фойдаланиш учун жамғарма «ашёвий далил» сифатида сайтнинг ёки электрон нашрнинг компакт дискда ёзилган нусхасини олади. Уларга бу хизматлари учун қиммат бўлмаган миқдорда пул тўлаш керак бўлади. Кўчирма (плагиат) муаммолари бўйича суд жараёнлари бўладиган бўлса бу каби лойиҳа хизматларининг аҳамияти жуда муҳимдир.

Онлайн журналистикада маълумотни «қароқчилар»дан ҳимоя қилиш учун аҳамиятли ҳисобланган матнларни пароллар билан ҳимоялаш мумкин, аммо бундай тақдирда ҳам пароль билан матндан фойдаланган ёки уни сотиб олган ўқувчилардан бири буни бошқа сайтларга тарқатиб юбормаслигига ҳеч ким кафолат бера олмайди. Шундай экан, айтиш мумкинки муаллифлик ҳуқуқини ҳимоялаш интернетда, айниқса собиқ МДХ ҳудудида

¹³ UNESCO – (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) Бирлашган Миллатларнинг таълим, илм ва маданият масалалари бўйича ташкилоти

жуда қийин. Тармоқда оммавий тарзда фойдаланувчиларни пойлаш жуда қимматга тушади ва бу нарсa охирига етмайди. Шунинг учун бутун дунё вакиллари фойдаланувчиларнинг муаллифлик ҳуқуқи билан ҳимояланган маҳсулотлардан фойдаланиш қоидаларига виждонан ёндашишларига умид қилиб қолади.

Россия Федерациясида “Пресса-Онлайн” тизими иш юритади. Мазкур тизим Москва реклама агентликлари томонидан тузилган бўлиб, унга нашриётнинг визуал кўринишини ифодаловчи восита сифатида қаралади¹⁴.

Онлайн нашрларда касбга доир тартибсизликлар, ноҳолис манбалар тарқатиш, оқ эмас, қора PRни тарғиб қилиш ҳолатлари ҳам кўп кузатилади. Талаблардан сўз очганда эса, Халқаро ахлоқий меъёрлардан сўзлаш ўринлидир. Жаҳон Этикаси институтининг асосчиси Рушворд Киддернинг таъкидлашича, этика бу ёзилмаган қонундир, яъни журналистлар ўз ишларини ҳақгўйлик билан виждонан бажаришлари керак. Негаки журналист ўз материалининг, ўз сўзининг тўғрилиги учун жавобгардир.

Албатта, анъанавий ОАВдаги фаолият учун бўлган этика нормалари автоматик тарзда интернет учун ҳам сақланиб қолади. Шундай бўлса ҳам, айтиш мумкин, замонавий ахборот технологияларининг ривожланиш эволюцияси ва уларнинг имкониятлари журналистик фаолият тўғрисидаги баъзи қоида ва тартибларнинг қайта кўриб чиқилишини ва доимо янгиланиб борилишини тақоза қилмоқда. Масалан, интернетда журналистларнинг кўринмас ҳолда чат-хоналарида иштирок этиши, аноним тарзда интернетда материаллар жойлаштириши ва ҳоказолардир. Шубҳасиз, янги медиа-интернет билим олиш, маданият ва тижорат ишларини ривожлантириш, одамларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш ва ҳоказо соҳалар учун жуда фойдалидир. Шундай бўлса ҳам «танганинг иккинчи томони» ҳам борлигини эсдан чиқармаслик лозим. Яъни, интернетдаги давомий тарзда сақланиб турадиган маълумотлар: расмлар, дунёвий ва диний фикрлар ҳамда илмий

¹⁴ <http://www.ppressa-online.com>

ғоялар фойдаланувчиларнинг одоб-ахлоқи, ижтимоий ҳаёти ва психологиясига ижобий ва шунингдек, салбий таъсир кўрсатишини ҳам ҳисобга олиш муҳимдир. Бу каби маълумотлар одамларга ҳар хил таъсир кўрсатиши, устамлик қилиши ёки уларни ҳақорат қилиши учун ҳам фойдаланилиши мумкин. Албатта, бундай мақсадларда анъанавий ОАВ ҳам ишлатилиши мумкин, аммо интернетнинг имконияти уларга нисбатан кенгрокдир. Интернет орқали узатилаётган ахборотларнинг баъзилари жуда тезкор амалга оширилаётгани сабабли баъзи хатоликлар ҳам рўй бериши кутилади. Масалан, бир марта CNN веб-сайтида (www.cnn.com) Ўзбекистон тўғрисида ахборот берилганда, Қозоғистон байроғининг расми билан жойлаштирилгани кузатилган эди, аммо бу хато кейинчалик тўғриланиб қўйилди.

Интернетнинг глобал миқёсда фаолият юритишини ва таъсирчанлигини ҳисобга олган ҳолда онлайн журналистлар халқаро жамоатчилик, турли хил миллатлар қадриятларига доимо ҳурмат билан ёндашиш керак. Экспертлар интернетнинг халқаро чегара билмас ОАВлигини ҳисобга олган ҳолда ундаги материалларнинг (матн, аудио, видео в.х. форматдаги) жойлаштирилиши бўйича фойдаланувчиларнинг тенг ҳуқуқлигини, шунингдек уларни ахлоқий томондан ҳимоясини таъминлаган ҳолда халқаро миқёсдаги тартиб ва қоидаларни қабул қилишни таклиф қилмоқда. Масалан, қора танлиларга қарши чақириқларни ман этиш ёки мактаблар ва бошқа таълим олиш марказларида интернет хизматини фақат маорифга оид маълумотлар олишга мослаштириш лозимдир.

Журналистларнинг фаолиятида дискриминацияга йўл қўйилмаслиги учун деярли барча давлатларда журналистлар учун этика нормалари белгиланган. Масалан, Болгариянинг қонунида «Журналистнинг муросалар, миллий ва диний муносабатлар ўртасида душманликни келтириб чиқарувчи, инсон қадр-қимматини топтовчи сўз ёки жумла ишлатишига йўл қўйилмайди» дейилган¹⁵.

¹⁵ Willings Press Guide 2002. Volume 1. 128th edition. Waymaker Ltd.UK. 2002. p 78.

Кўплаб Европа давлатларининг журналист этикаси бўйича қоидалари мазмунан деярли мана шундай. Ҳамма нарсани ёритишда касбий нуқтаи назардан келиб чиққан ҳолда, эътиросларга берилмасдан, журналистик этика нормаларига риоя қилган ҳолда яхши асар ярата оладиган журналист ҳақиқий профессионалдир. Чунки, ҳар қандай журналистнинг ахлоқий нормаларга эътиборсизлиги унинг непрофессионал эканлигидан даракдир. Нима бўлганда ҳам, интернетнинг бошқарилиб бўлмаслигини ҳисобга олган ҳолда, ундаги аноним тарзда жойлаштирилган материаллар (нима ҳақида бўлишидан қатъий назар) жиддий қабул қилинмаслиги керак, негаки, бу муаллифнинг айtilган фактларга жавобгар бўлмаслигини ва келтирилган фактларнинг ишончсизлигидан дарак беради. Бу ҳар қандан матнга тааллуқли. Бироқ онлайн нашрлар орқали берилганларига агар у ҳаққоний, бошқалари каби ёритган бўлса, фактларга мурожаатида ортиқча бўрттиришлар сезилмаса ишониш мумкин.

Хулоса сифатида айтишимиз мумкинки, бугунги кунда интернет, яъни барча ахборот кирита оладиган тизим учун маълум меъёрларни яратиш керак. Журналистика касби ходими сифатида фаолият юритаётганлар, аввало, ўз касблари бўйича тузилган, қолаверса, халқаро майдонда ҳам амалда бўлаётган айрим ҳуқуқий чекловларга асосланиб жавобгардирлар.

«Нетикет»нинг юзага келиши ва ахлоқий инқироз

Ахлоқ масалалари инсоният тарихи ривожига ҳар бир давр учун долзарб бўлиб келган. Фан-техниканинг ривожига мазкур масалага янгича ёндашувни талаб этмоқда. Чунки замонавий дунёда ахборот муҳим аҳамият касб этиб, ахборот макони янги технологиялар таъсирида ўзгариб бормоқда. Сунъий йўлдош, уяли алоқа, турли хил рақамли технологиялар, шу билан биргаликда интернет ёрдамида ахборотни йиғиш ва узатиш жуда ҳам осон бўлиб қолди. Интернет нафақат яқка фойдаланувчилар, балки давлатлар ўртасида ўзаро алоқа ва коммуникация, бошқарув воситасига айланиб улгурди. Натижада ижобий характердаги ахборот билан бир қаторда салбий ахборотни инсон,

хусусан ёшлар онгига сингдириш усул ва воситалари айнан интернет воситасида амалга оширила бошланди. Профессор Я.Н. Засурскийнинг таъкидлашича, «глобал тармоқлар халқаро ахборот маконида муҳим роль ўйнайди. Бундан ташқари ахборот соҳасида интернет сўз эркинлигини ҳам кафолатлайди»¹⁶. Аммо «сўз эркинлиги» тушунчаси остида аксарият фойдаланувчилар глобал тармоқдан хоҳлаганича, бирор бир қоида, ахлоқий меъёрларга риоя этмаган ҳолда фойдаланишни назарда тутмоқдалар.

Бу хусусият глобал тармоққа асос солиниб, у ривож топганидан бошланди. Интернет пайдо бўлиши билан унинг жамият ахлоқига таъсир этувчи муайян бир жиҳатлари хусусида баҳслар бўлиб ўтган эди. Буларга глобаллашув, яъни турли хил маданий шароитда истиқомат қилувчи ва турли тарбияга эга одамларнинг мулоқотда бўлиши оқибатида миллий қадриятларнинг қадрсизланишини кузатиш, анонимлик, инсоннинг ўз хоҳиш-истакларини ҳақиқий исмини яширган ҳолда интернет орқали амалга ошириши каби масалаларга эътибор қаратилган эди. Айнан анонимлик онлайн тармоғида фирибгарликнинг кенг ёйилишига сабаб бўлди. Шунингдек, ахборотнинг яшин тезлигида тарқалиши ўз навбатида ҳақиқий ахборотни ёлғонидан ажрата олмасликка, турли хил салбий мазмундаги маълумотларнинг ёйилишига, агрессив, зўравонликка ундовчи, шаҳвоний сайтларнинг пайдо бўлишига олиб келди. Фойдаланувчилар ёшининг турфалиги, назоратсизлик, интерактивлик унинг салбий оқибатларини кучайтирди. Интернетнинг юқорида санаб ўтилган хусусиятлари миллионлаб инсонларга айнан глобал тармоқдан ўзлари учун етишмаган эркинликни топиш ва ундан ўз билганларича фойдаланиш имконини берди. Бу эса интернетда ахлоқий инқирознинг юзага келишига сабаб бўлди¹⁷.

¹⁶ Засурский Я.Н. Информационное общество, интернет и новые средства массовой информации. // Информационное общество, 2001, вып. 2. С.144

¹⁷ Қосимова Н. Демократик янгиланишлар жараёнида интернет глобал тармоғида журналистлар фаолиятини бошқарувчи ахлоқий меъёрларнинг роли // trif.uz

«Интернет–этика» тушунчасининг пайдо бўлиши турли манбаларда турлича талқин этилган. Рус медиатадқиқотчиси А. Скворцовнинг ёзишича¹⁸ глобал тармоқда ахлоқий қоидаларни жорий этиш хусусидаги фикрлар 1989 йили интернет фаоллари аноним гуруҳининг пайдо бўлиши билан боғлиқ. Улар томонидан манифест қабул қилинган. Унга кўра интернетдаги ахлоқсизликка: интернет ресурсларига ноқонуний кириш, очик фойдаланишда бўлган ахборот тўлиқлигини бузиш, бошқа фойдаланувчилар сирларини ошкор этиш киради.

Кейинчалик мазкур қоидалар кўпайиб, улар турлича талқин этила бошланди. Ушбу жараёнда интернетда ахлоқий қоидаларга риоя этилиши керакми ёки йўқми деган савол кўндаланг қўйилди. Чунки 1988 йили матнли хабарлар билан бир зумда алмашилиш протоколи Internet Relay Chat (IRC) ишлаб чиқилди, бу фойдаланувчиларга реал вақтда мулоқотда бўлиш имконини туғдирди¹⁹. 1989 йили инглиз олими Тим Бернерс-Ли бутунжаҳон глобал тармоқ концепциясини яратди ва 1991 йилга келиб HTTP протоколи ва гиперматн белгилари тили HTML, URI идентификаторларини ишлаб чиқди²⁰. 1990 йили интернетга телефон тармоғи орқали уланиш имкони вужудга келади (Dialup access – «кўнғироқ орқали уланиш»)²¹. 1991 йилда интернет барча фойдаланувчилар учун очик деб эълон қилинади²². Интернетнинг илк фойдаланувчилари давлат ҳокимияти органларининг ва илмий–тадқиқот муассасаларининг ходимлари бўлганлиги боис интернетдан фойдаланиш қоидалари ташкилот йўриқномаларида белгилаб берилган эди. Уларнинг кўпчилиги интернетдан унинг яратилишидан асосий мақсад, яъни ахборот кидириш учун фойдаланишган. 1996 йилдан бошлаб интернетнинг том

¹⁸ Скворцов А. Этика интернета: основные проблемы и принципы. М., «Наука». 2009. С.208.

¹⁰⁷ Что такое интернет? История и этапы развития. <http://moolkin.ru>

¹⁰⁸ Анализ состояния и перспектив развития интернет в Республике Узбекистан. Информационно–аналитический отчет.

\\УзАСИ, ПРООН.2009 г. www.undp.uz

¹⁰⁹ What is a Dialup Internet Service. <http://whatismyipaddress.com/dialup>

¹¹⁰ Медиа-сфера, или СМИ в глобальной сети. // <http://www.interros.ru>

маънода глобал тармоққа айланиши натижасида унинг фойдаланувчилари ўзларининг қизиқиш ва шахсий эҳтиёжларини қондириш, ҳиссиётларини «тўкиб солиш» майдончасига айланди. Ахборотни ўта тезкор равишда фойдаланувчига етказиш, ахборот алмашилиш интернетдан фойдаланиш қоидаларини ишлаб чиқиш заруратини вужудга келтирди. Ана шундай дастлабки уринишлардан бири — Арлене Х. Риналди томонидан ишлаб чиқилган «The net user guidelines and netiquette»²³ қоидалар мажмуи бўлди. Риналди қўлланмаси Computer Ethics Institute (Компьютер этикаси институти) томонидан ўнта асосий қоидада жамланган, булар:

- фойдаланувчи компьютердан бошқа инсонларга зарар етказиш мақсадида фойдаланмаслиги;
- фойдаланувчи бошқа инсонларнинг компьютер ишларига аралашмаслиги;
- компьютер фойдаланувчиси бошқа инсонларнинг шахсий ҳужжатларини (файлларни) кўрмаслиги;
- фойдаланувчи компьютерни ўғрилиқ мақсадида ишлатмаслиги;
- фойдаланувчи компьютердан фойдаланиб, ёлғон гувоҳлик бермаслиги;
- фойдаланувчи пули тўланмаган дастурий маҳсулотдан нусха кўчириб олмаслиги ёки ишлатмаслиги;
- фойдаланувчи бошқа инсонлар компьютерлари манбаларидан рухсатсиз фойдаланмаслиги;
- бошқалар ақлий меҳнати натижасини уларнинг рухсатсиз ишлатмаслиги;
- компьютерда бирор дастур тузаётганда у келтириб чиқариши мумкин бўлган оқибатларни ҳам ўйлаб кўриши;
- компьютердан фойдаланиш жараёнида бошқаларга ҳурмат ва эътибор билан ёндашиши керак.

¹¹¹ Путеводитель по саморегулированию сетевых СМИ. ОБСЕ, Вена, 2013. С. 237.

Аммо бу қоидалар кўпроқ шахсий компьютердан фойдаланишга қаратилган эди. 1998 йили ташкил этилган Компьютердан фойдаланувчилар Европа ассоциацияси конфедерациясининг уставида «ахлоқий ҳамжихатлик ва ижтимоий адолат» асосий тамойил сифатида кўрсатилган эди (9). 2001 йил 23 ноябрда Будапештда Кибер жиноятлар бўйича Европа конвенцияси қабул қилинди.

2007 йили ЮНЕСКО ва Европа Кенгаши томонидан ташкил этилган ҳудудий конференцияда «Google» компаниясининг мутахассиси Питер Фляшер «Интернет инфратузилмаси глобал бўлганлиги боис, интернет ҳам глобал тарзда бошқарилиши лозим» деган фикрни илгари сурди ва шахсий маълумотларни муҳофазалаш Хартиясини ишлаб чиқишни таклиф этди.

Ҳозирги кунда интернетдан фойдаланиш борасида ҳар бир ташкилот, ОАВ таҳририяти ўз қоидаларини ишлаб чиқишга ҳаракат қилмоқда. Масалан, BBS компанияси ижтимоий тармоқлардаги шахсий саҳифаларида компания ҳақида ножоиз фикр билдирган ёки иш вақтида интернетда ўйин ўйнаган ўз ходимларига маъмурий жазо қўллайди. Ҳозирда кўпгина таҳририятлар ходимлари ишдан чалғимасликлари учун онлайн режимда ижтимоий тармоқларга кириш йўлини чегаралаб қўйишган. Ўзбекистон Миллий телерадиокомпанияси ҳам шулар жумласидандир.

2011 йилнинг 3 июнь куни БМТ резолюцияси қабул қилинди. Унга кўра интернетдан фойдаланиш инсоннинг асосий ҳуқуқларидан бири сифатида тан олинди. Бу ўз навбатида фойдаланувчи жамиятда риоя этадиган одоб-ахлоқ қоидаларига риоя этиши зарурми, деган саволни келтириб чиқарди. Фикримизча, ҳар бир интернет фойдаланувчиси, у ким бўлишидан қатъий назар ахлоқий қоидаларга риоя этиши зарур. Бу жиҳат инсоннинг маданиятлилик даражасидан келиб чиқади. Зеро, маданиятли инсон ҳеч қачон сайт, электрон почта, ижтимоий тармоқлар ва блоглар орқали ҳақоратли, бевосита инсон руҳиятига салбий таъсир этадиган сўзларни ёзмайди. Чат ва форумлар орқали мурожаатларда сўз одоби доирасидан чиқмайди. Шу ўринда

айтиш жоизки, босма оммавий ахборот воситаларида фаолият юритадиган журналистлар учун мавжуд ахлоқ қоидалари интернетда ҳам ўз кучини йўқотмайди. Шунга қарамай, интернетда фаолият юритишнинг ўзига хос томонлари бор. Аввало журналист ўз сайти, ижтимоий тармоқдаги саҳифаси ва таҳририят блоги ёки сайтини юритишда қуйидаги қоидаларга риоя этиши зарур:

- ахборотни унинг манбасини бир неча мартаба текширмасдан жойлаштирмаслик;
- ижтимоий тармоқлардан олинган иқтибос, фотосурат ёки видеотасвирларни манбасини кўрсатмасдан туриб ишлатмаслик;
- ижтимоий тармоқлардан олиниб, чоп этилган фотосурат ташкилот саҳифаси ёки блогига жойлаштирилганда бошқача мазмун касб этмаслигини англаши;
- интернетда фотосурат ва видеосюжетларни уларда тасвирланган кишиларнинг розилигисиз жойлаштирмаслик;

! Фотосуратнинг асл манбасини аниқлаш учун курсорни унинг устига қўйиб, сичқончанинг ўнг тугмасини босинг;

негативни топишни TinEye (интернет қидирув машинаси) орқали амалга оширинг;

фотосурат олдин қаерда қўлланилганлигини аниқлаш учун уни Googleга юклаб, қидиринг²⁴.

- ўзининг шахсий қарашлари, сиёсий фикрларини ташкилот саҳифасида бермасликлари зарур.

Интернетдаги ташкилот саҳифаси фақатгина ташкилотнинг ижобий имижини шакллантириш учун хизмат қилиши кераклигини доимо ёдда тутиши керак.

²⁴ Путеводитель по саморегулированию сетевых СМИ. ОБСЕ, Вена, 2013. с 75.

Шунингдек, ташкилот сайти ва ижтимоий тармоқдаги саҳифасида бошқа ташкилот, ходимни ассосиз қораловчи материалларни жойлаштирмаслик;

– интернетда муаллифлик ҳуқуқини ҳурмат қилиб, плагиатдан қочиш лозим.

Бугунги кунда кўпгина ижтимоий тармоқлар ўз мақомини фойдаланувчилар ўртасида юқори савияда ушлаб туриш мақсадида ўз ахлоқ кодексларини жорий этишган. Шулардан бири «В контакте» ижтимоий тармоғи бўлиб, www.liveinternet.ru сайтининг хабарига кўра, 2015 йил октябрь ойида мазкур ижтимоий тармоқ фойдаланувчиларининг сони 328 миллион нафардан ошган. «vk.com» сайти²⁵ маъмурияти фойдаланувчилар учун ахлоқий қоидаларни ишлаб чиқиб, сайт рўйхатидан ўтган ҳар бир шахс қуйидагиларга риоя этиши шарт:

- Россия Федерациясининг амалдаги қонунчилиги ва сайт маъмурияти томонидан ишлаб чиқилган меъёрий ҳужжатлар ҳамда ушбу Низомга;
- ўз шахсий саҳифангизда бошқа фойдаланувчиларнинг ҳуқуқ ва манфаатларига зид келувчи ахборот ва объектларни жойлаштирмаслик (уларга ссилка бермаслик);
- ахборот ва объектларни жойлаштиришдан олдин уларнинг қонунийлигини текшириб кўриш.

Сайтдан фойдаланишда фойдаланувчиларга қуйидагилар тақиқланади:

- тинчликка хавф соладиган, бузғунчилик характериға эға бўлган, бошқа фойдаланувчилар ва учинчи шахсларнинг шахсий ҳаётиға даҳл қиладиган ҳар қандай ахборотни юклаш, сақлаш, чоп этиш, тарқатиш ва бошқа ҳолатларда фойдаланиш;
- вояға етмаганларнинг ҳуқуқларини бузиш;

²⁵ www.vk.com.catalog.php

- беҳаё матнлар, порнографик ва жинсий зўравонликни акс эттирувчи ёки зўравонликка ундовчи тасвирларни жойлаштириш;
- ҳайвонларни қийноққа солиш ва зўравонлик акс этган, шунга ундовчи тасвирларини юклаш;
- ирқий, диний, этник душманликни, фашизмни ёки ирқий устунликни тарғиб қиладиган ғояни акс эттириш;
- экстремистик материалларни жойлаштириш;
- жиноятчилик фаолиятини тарғиб қилиш ва жиноят содир этиш учун кўрсатмалар бериш;
- чекланган ахборотни, учинчи шахсларнинг шахсий ҳаётига тааллуқли ахборотни жойлаштириш;
- гиёҳванд моддалар рекламасини, шу жумладан «рақамли наркотиклар», гиёҳванд моддаларни тарқатиш йўллари, уларни тайёрлаш усуллари ҳақидаги ахборотни жойлаштириш;
- фирибгарлик характериға эға бўлган матнларни жойлаштириш;
- Россия Федерацияси қонунчилигининг талаблари ва фуқаролар, юридик шахсларнинг бошқа ҳуқуқ ва манфаатларига зид келадиган ахборотни жойлаштириш.

Интернетда мулоқот одоби

Ахборот хизматининг ходимлари интернет орқали фуқаролар, ОАВ вакиллари, ташкилот ҳамкорлари билан мулоқотда бўлар эканлар, албатта бир нечта ёзилмаган қонун-қоидаларға риоя этишлари лозим. Мазкур қоидалар келгусида ташкилотға нисбатан фойдаланувчиларда ишонч ва ҳурматға асосланган муносабатнинг шаклланишиға, унинг имижини мустаҳкамлашға хизмат қилады. Албатта, аввало интернет орқали мулоқот саломлашишдан бошланади ва шундан сўнггина асосий гапға ўтилады. Интернетда нутқ одоби уч турға бўлинади: тантанали, ишчи ва қайғули. Биринчисига байрамлар,

корхона ва ташкилот юбилейлари, мукофот олиш, презентациялар, тантанали учрашувлар, янги ҳамкорлик, янги шартномаларни имзолаш, туғилган кунлар ва ҳоказолар киради. Ҳамкорлар билан фаолиятни мустаҳкамлаш учун уларни тантаналар ёки эса қоларли кунлар билан табриклаш жоиздир. Ҳолатдан келиб чиққан ҳолда таклифнома ва табрикларнинг мазмуни ўзгариши мумкин.

Таклифномалар.

Сизни _____ кунни соат _____ да «_____» га бағишланган кечамизга (презентацияга) таклиф этамиз.

Сизни _____ кунни соат _____ да «_____» га бағишланган кечамизда (презентацияда) иштирок этишингиздан мамнун бўлар эдик.

Барча табриклар ҳолатга дахлдор, самимий бўлиши лозим. Корпоратив табриклар ва таклифномаларда албатта маълум бир даражада расмийлик оҳангига риоя этилиши зарур.

Табриклар:

Бизнинг энг самимий табригимизни қабул этинг.

_____ номидан Сизни туғилган кунингиз (юбилейингиз, янги ҳамкорлик ришталарини мустаҳкамлаганингиз) билан чин дилдан (самимий) табриклаймиз.

Қайғули хабарномалар ўлим, ҳалокат, касаллик билан боғлиқ ҳолатларда юборилади. Бундай хабарнинг шакли қуруқ, расмий ва умумқабул қилинган қоидалардан четга чиқмаслиги лозим:

Қайғули хабарномалар

Сизнинг қайғунгизга шерик бўлган ҳолда, _____ вафоти муносабати билан бизнинг чуқур таъзиямизни қабул қилинг.

содир бўлган фалокат муносабати билан Сизнинг қайғунгизга шерикмиз;

Сизнинг (яқинингизнинг) тезда касалликни енгиб, оёққа туриб кетишингизга (кейтишига) ишонч билдирамыз. Яратганнинг ўзи Сизга (яқинингизга) шифо берсин.

Кундалик фаолиятда яхши бажарилган иш учун ҳам аксарият ҳолатларда интернет орқали миннатдорчилик билдирилади. Бундай ҳолатларда қуйидаги клишелардан фойдаланиш мумкин.

Миннатдорчилик

Ташкилот раҳбарияти ўзининг барча ходимларига аъло даражада бажарилган дастур учун миннатдорчилик билдиради.

Эшматов Тошматга юқори маҳорат билан бажарилган иш учун миннатдорчилик билдиришига ижозат беринг.

Электрон почта, ёки сайтдаги форумлар орқали фойдаланувчилар билан мулоқотда бўлганингизда қуйидагиларга эътибор беринг:

- *Суҳбатдошингизга нисбатан доимо ҳурматда бўлинг. «Олдиндан миннатдорчилик билдираман», «ҳурмат билан», «бизга ишонч билдирганингиз учун ташаккур», «сизнинг фикрингиз биз учун муҳим», «биз билан мулоқот учун вақт ажратганингизни қадрлаймиз» каби оддий жумлалардан ёзма мулоқот чоғида фойдаланиш юқори самарадорликка эришишда қўл келиши тажрибада исботланган;*

- *электрон хатларда, онлайн хабарларда матн бош ҳарфлар билан терилмайди. Чунки бу сизнинг сўзларингизни бўрттириб кўрсатишга хизмат қилиб, интернетда у чақириқ маъносини беради;*

- *хат жўнатаётган одамингизни олдиндан огоҳлантирмай хатга қўшимча сифатида катта ҳажмдаги фотосуратларни жўнатиш ҳам одобсизлик ҳисобланади. Чунки у фотосуратни узоқ муддат очилишини кутиши лозим бўлади, аксарият ҳолатларда эса фотосурат умуман очилмаслиги ҳам мумкин;*

- *нотаниш одамларга бирор бир маълумотни уларни хабардор қилмасдан жўнатмаслик лозим. Бундай маълумот кўпинча «спам» сифатида қабул қилинади;*

- *юбораётган хатингиз ва хабарингиз имло хатоларидан холи бўлсин. Бу сизга нисбатан ҳурматнинг ошишига сабаб бўлади;*

- *интернетда сиз тирик одам билан мулоқотда бўлаётганингизни унутманг; Ўзингизга қандай муносабатда бўлишларини истасангиз, бошқаларга нисбатан муносабатингиз ҳам худди шундай бўлсин!*

Юқоридаги қоидалардан ташқари электрон алоқа гуруҳлари ва жамиятлари, турли олий ўқув юртлари ва мактаблар ўз фаолиятларида амал қилиниши лозим бўлган суҳбат ва нашр (янгиликлар, илмий ишлар) учун ўз ахлоқ меъёрларини жорий этишлари мумкин.

Веб-сайтлар, блоглар ва ижтимоий тармоқдаги ахлоқий меъёрлар

Бугунги кунда тобора оммалашиб бораётган блогларда ахлоқий меъёрларга риоя этиш керакми? Буни ким назорат қилади? Блоггернинг ўзими ёки ҳукумат? Блоггерлик ҳаракати тарихига назар ташлар эканмиз, дастлабки блогларнинг пайдо бўлиши бевосита дунёда содир бўлаётган сиёсий жараёнларга, аввало журналистларнинг ўз шахсий блоглари орқали фикр билдиришидан бошланганлигини кўриш мумкин. Масалан, 2001 йили блоггер Talking Points Memo АҚШ сенаторининг қора танлиларнинг ҳуқуқларини паймол қилувчи сўзларига жамоатчилик эътиборини қаратди, натижада кўпгина сенаторлар ўз лавозимларидан четлаштирилди. 2002 йили блоггер Салам Пакс Ироқ урушида АҚШ ҳукуматининг ножоиз ҳаракатларига дунё аҳли эътиборини тортади. 2004 йили Apple компанияси блоггерларни ҳали ўзи эълон қилмаган товарлар ҳақидаги ахборотни тарқатгани учун судга беради ва ютқазади. Шу йили блоггерларнинг ҳуқуқлари журналистларга тенглаштирилади. Ўзбекистон Республикасида 2014 йили қабул қилинган «Ахборотлаштириш тўғрисида»ги қонуннинг «Ҳамма эркин фойдаланиши мумкин бўлган ахборотни Интернет жаҳон ахборот тармоғида тарқатиш» номли 12-моддасига блоггерлик тушунчасини киритилди ҳамда уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари белгилаб берилди²⁶.

Республикамызда фуқаролик журналистикаси сифатида блоглар ривожланиб, уларни юритишда ахлоқ меъёрларига риоя этиш муҳим аҳамият касб этади. Uz. доменидаги «Фуқаролик журналистикаси» мақомини олган блогларда мазкур меъёрлар блоггерлар учун «бузиб бўлмас қонун» даражасига кўтарилиши лозим. Булар қуйидагилардир:

1-қоида. Блог ўқувчиси тирик одам эканлигини доимо ёдингизда тутинг .

Бунда нафақат ёдда тутиш, балки ўқувчи ўрнига ўзингизни қўйиб кўриш мақбулдир. Блогдаги сизнинг фикрларингиз қай даражада ўқишли? У ўқувчини қизиқтира оладими? Блогдаги фикрларингиз расмий ҳисоботга

²⁶ Ўзбекистон Республикасининг «Ахборотлаштириш тўғрисида»ги қонуни. 2014 йили. www.lex.uz

айланиб қолмаяптими? Блогингизга янги хабар қўйишдан олдин мазкур саволларга жавоб берсангиз мақсадга мувофиқ бўлар эди.

2-қоида. Реал ҳаётдаги ахлоқ меъёрларига интернетда ҳам риоя этинг.

Корпоротив блогда ахлоқ қоидаларига зид сўзларни ишлатиш, бошқа таҳририятга ёки унинг ходимларига, ўзга инсонга нисбатан салбий муносабатингизни билдириш ўз имижингизга путур етказишини унутманг.

3-қоида. Ўзгалар фикри ва вақтини қадрланг.

Блогингизга жойлаштирган хабар қизиқарли ва бошқаларга фойдали бўлишига ҳаракат қилинг. Аудитория учун қизиқарли мавзунини танланг, шу билан биргаликда мазкур матн орқали ўзингиз ёки ташкилот имижини янада мустаҳкамлашга ҳаракат қилинг. Блогдаги хабар ҳақида салбий фикр билдирилса, жаҳлингиз чиқмасин. Унга одоб доирасидан чиқмаган ҳолда жавоб беринг.

4- қоида. Ўз қиёфангизни сақланг.

Интернетда сизни кимлигингиз, кўринишингиз – ташқи қиёфангизга эмас, балки интеллект, билимингизга қараб баҳо берилади. Блог юритаётганингизда матндаги жумлалар аниқ, қисқа, лўнда ва тушунарли тилда бўлишига эътибор беринг.

5 -қоида. Бошқаларга ёрдам беринг.

Бошқа блоггерлар ва фойдаланувчилар билан соҳа бўйича тўплаган тажрибангизни ўртоқлашишга интилинг. Агар сизни бирор бир савол қизиқтирса, уни форумга қўйинг ва электрон почтангизга келган жавобларни кейинчалик блогингизга жойлаштиришни унутманг.

6-қоида. Зиддиятли ҳолатларга қўшилманг ва уларни келтириб чиқарманг.

Интернетда фойдаланувчини ҳиссий мувозанатдан чиқаришга қаратилган муносабат – флейм (flame) деб аталиб, аксарият ҳолатларда фойдаланувчилар

тўпланган салбий ҳиссиётларини тўкиб солиш учун интернетдаги форумлардан фойдаланишади. Бундай ҳолатларга эътибор берманг.

7-қоида. Бошқаларнинг хатосини кечиришга ўрганинг.

Агарда блогингиз форумида сизга берилган саволда имловий хато ёки сиз учун жуда оддий туюлган савол бўлса, бунга эътибор берманг ёки одоб чегарасидан чиқмаган ҳолда фойдаланувчига унинг хатосини кўрсатинг.

8-қоида. Интернет орқали мулоқот қилиш ва изоҳ қолдириш маданиятини шакллантиринг.

Ахборот сайтлари томонидан таклиф қилинаётган ёки ушбу ахборот сайтидан фойдаланишингиз оқибатида пайдо бўлаётган барча шарҳлар, ўзаро алоқа, таклиф ва фикрлар ахборот сайтининг шахсий мулки ҳисобланади ва булардан ахборот сайти томонидан исталган ерда ва исталган мақсадда дунёнинг исталган ерида сизнинг рухсатингизсиз ҳам фойдаланиш мумкин. Шунинг учун сайтларга ўзингиз ҳақдаги маълумотларни ёки материалларга изоҳлар киритишда эҳтиёт бўлинг. Изоҳлар қолдиришда бировнинг нафсониятига тегадиган маълумотларни, ҳар хил ножўя сўзларни ёзишдан сақланинг. Ахборотдан фойдаланиш маданиятига риоя этинг.

«Моветон» ёки интернетдаги ахлоқсизлик

Интернетда фойдаланиш қоидаларининг тескари томони «Моветон» деб аталиб, жамиятда қабул қилинмаган ахлоқсиз хатти-ҳаракатлар мажмуини англатади. Буларга бамп, флейм, флуд, спам, оффтопик, хотлинкинг киради.

<p>! Витр ёки ир – форумларда кўтариладиган ахлоқсиз мавзулар бўлиб, охирги ёзув орқали сараланади.</p>
--

Fleym – «сўз уруши». Чат ва форумларда бехосдан юзага чиқадиган баҳс, мунозара. Аксарият ҳолатларда баҳслашувчилар бир-бирларини ҳақорат қилиб, шахсиятга тегишга ўтишади.

Flud - интернет форум ва чатлардаги хабарлар бўлиб, улардаги маълумотлар ҳеч қандай қийматга эга эмас.

Spat- юридик ва жисмоний шахслар томонидан сиз рухсат бермаган тақдирда ҳам шахсий электрон почтангизга юбориладиган турли хил хабарлар.

Оффтопик – олдиндан белгиланган суҳбат мавзуси доирасидан чиқадиган хабар. Масалан, веб-форумдаги хабар умумий мавзуга мос келмайди

Хотлинкинг- веб-сайтга бошқа интернет ресурслардан суратли файлларни қўйиш.

Юқорида санаб ўтилган нохуш ҳолатларнинг олдини олиш учун бир неча қоидаларга амал қилиш лозим:

–сиз форумларда шарҳлаётган материал тўлиқ матнининг нусхасини ҳеч қачон бошқа форумга қўйманг;

–смайликлар фойдаланувчилар томонидан ўз ҳиссиётларини хабар ва хатларда ифода қилишнинг ёрқин усули. Аммо жуда ҳам кўп смайликлар хабарни ўқишни қийинлаштиради;

–хабарларни бош ҳарфларда ёзманг. Бу нарса саводсизликдан дарак беради.

Бугунги кунда чат ва форумларда фойдаланувчилар қуйидаги қисқартмаларни кенг қўллашади:

- AFK – away from keyboard (компьютер ёнидан кетдим)
- BTW – by the way (айтганча)
- FYI – for your information (маълумот учун)
- F2F – face to face (юзма юз)

- HAND – have a nice day (ёқимли кун тилайман)
- IDK – I don't know (билмайман)
- IMHO – in my humble opinion (фикримча)
- LOL – laugh out loud (қаҳқаҳа отиб кулаяпман)
- NP – no problem (муаммосиз)
- ROFL / ROTFL – rolling on the floor, laughing (кулгидан ерда юмалаб қолдим)
- TIA – thanks in advance (олдиндан миннатдорчилик билдираман)
- TMI – too much information (маълумот жуда ҳам кўп)
- WTG – way to go (шу тарзда олиб боринг)
- YW – you're welcome (арзимаиди).

Демак, веб-сайт, ижтимоий тармоқлар ва блогларни юритишда ахлоқий тамойилларга риоя этиш шахсининг интеллектуал даражаси, билими билан биргаликда унинг имижини ҳам белгилаб беради. Буни унутмаслик зарур!

Бугунги кунда интернетда фойдаланувчи ахлоқий меъёрларга риоя этиши учун нима қилиш зарур? Фойдаланувчига қатъий чоралар кўришми? Уни маъмурий жавобгарликка тортиш ёки бошқа жазо турларини қўллаш лозимми? Афсуски, бугун бошқа ном билан интернетга кириш ва унинг воситасида ўзгаларни ҳақоратлаш, зуғум қилиш оддий ҳолатга айланиб бормоқда. Қонунчилигимизда айнан мазкур ҳолатларга қарши чоралар ишлаб чиқилмаганлиги боис, бу масала ҳам очиқ қолиб келмоқда.

Фикримизча, интернетда фойдаланувчилар ёшларидан қатъи назар ахлоқий қоидаларга риоя этишлари учун онлайн маданиятни шакллантириш зарур.

Савол ва топшириқлар

1. «Интернет–этика» тушунчасининг пайдо бўлиши.
2. Интернетда фаолият юритишнинг асосий қонунлари.
3. Ижтимоий тармоқда ахлоқий принциплар.

4. Онлайн маданият.

2.4. ЖУРНАЛИСТ СУРИШТИРУВИНИ ЎТКАЗИШДА АХЛОҚ ҚОИДАЛАРИГА РИОЯ ЭТИШ

Режа

1. Журналист суриштируви ва касб этикаси
2. Фактчекингда амал қилиш лозим бўлган асосий тамойиллар
3. Фейкларни аниқлаш.

Асосий тушунчалар: журналистик суриштирув, фактчекинг, фейк, фейк хабарлар,

Мавзу бўйича адабиётлар

1. Қ.Хидиров. Коррупцияга қарши курашишдаги оммавий ахборот воситаларининг роли. Қўлланма.—Т., Журналистларни қайта тайёрлаш маркази, Буюк Британия ва Шимолий Ирландия Бирлашган Қиролигининг Ўзбекистон Республикасидаги элчихонаси. 2018 й.
2. С. Шукуров. “Қонунларда журналист ҳуқуқлари билан бирга мажбуриятлари ҳам белгилаб қўйилган”. 14.12.2018, ЎЗА.
<http://www.uza.uz/oz/society/sobir-shukurov-onunlarda-zhurnalist-u-u-lari-bilan-birga-mazh-14-12-2018>
3. “Ростга ўхшаган ёлгон”, Б. Алимов, “Хуррият” газетаси, 10.10.2018,
<http://beruniyalimov.uz/en/archives/566>
4. Trends in Newsrooms 2014, SFN,
<https://www.scribd.com/document/234860307/Trends-in-Newsrooms-2014>
5. <http://beruniyalimov.uz/en/archives/566>¹ Romanian investigators accuse British journalists of fabricating arms trading investigation, 19 AUGUST 2016,
<https://www.telegraph.co.uk/news/2016/08/19/romanian-investigators-charge-british-journalists-with-spreading/>

Журналист суриштирувларида, айниқса, мавзу коррупцияга оид бўладиган бўлса, далил ва фактларни қайта-қайта текшириш лозим. Зеро, битта нотўғри рақам ёки факт ҳам бутун материалнинг истиқболига доғ бўлиб хизмат қилади. Қолаверса, бугунги кунда турли ёлғон (fake) хабарлар оқими авж олаётган бир шароитда факт ва далилларни текширишнинг аҳамияти тобора ортиб бораёпти. Ахборот майдонида сохта хабарлар ва маълумотлар кўпаймоқда. Фейк — инглиз тилидаги «fake», яъни сохта, уйдирма, ёлғон сўзидан олинган. Бу ўзбек тилига, айниқса, журналистларимиз томонидан тўғридан-тўғри киритилмоқда. Бироқ, айрим ҳолатларда тушуниб-тушунилмасдан, норасмий маълумот маъносида ҳам қўлланилаяпти²⁷. Кейинги пайтларда оммавий ахборот воситаларида “фактчекинг” тушунчаси пайдо бўлгани бежиз эмас. Инглиз тилида “fact”, “checking”, яъни фактларни текшириш маъносини берадиган мазкур тушунча, анъанавий журналистика фаолияти тамойилларидан келиб чиққан. Яъни таҳририятнинг қайсидир маънода факт ва далилларни элақдан ўтказиш технологиясидир. Бу технология оммавий ахборот воситасининг мустақиллик, холислик, ҳаққонийлик ва аниқлик тамойилларига асослангандир. Айнан шу тамойилларга риоя этиш орқалигина оммавий ахборот воситалари ўқувчилар ишончини қозонади, обрў-эътибор топади.

Факт ишончли далиллар мустаҳкамланган ҳодиса. Турли одамларда битта воқеа-ҳодисага нисбатан турлича қараш бўлиши мумкин, лекин факт ўзгармайди. Шунинг учун ҳам суриштирувда факт нафақат қатъий кўрсатилиши, текширилиши ва яна қайта текширилиши лозим. Шу маънода айтганда, фактларни бузиб кўрсатиш холислик ва аниқликка қарши жиноят деб баралла айтиш мумкин.

Бугунги кунда дунёнинг етакчи нашрлари ўз фактчекинг инструмент ва бўлимларига эга. Дастур ва алоҳида бўлинмалар шаклида фактчекинг

²⁷ “Ростга ўхшаган ёлғон”, Б. Алимов, “Хуррият” газетаси, 10.10.2018, <http://beruniyalimov.uz/en/archives/566>

кундалик равишда олиб борилади. Мутахассисларнинг айтишича, фактчекинг билан шуғулланаётган кишининг асосий қуроли шубҳа бўлиши лозим. Яъни ишонмаслик, мавжуд маълумотларни янада ишонч ҳосил қилиш учун қайта текшириб кўриш журналистнинг фазилати бўлмоғи керак. Қандайдир ғаразли ахборот хуружи, мишмишлар, сафсаталар, фактоидлар, манипуляция, фейклар қандай мақсадда ишлатилган бўлишидан қатъи назар фактчекинг учун асосий манба ҳисобланади.

Фактчекингда амал қилиш лозим бўлган асосий тамойиллар²⁸:

Биринчи манбани топинг ёки бир неча мустақил манбалардан ахборотни тасдиқлатиб олинг

Бу қоида аллақачон ўзини ҳурмат қиладиган таҳририятлар фаолиятининг асосий мезонига айланган. Биринчи манбагача етиб бориш жиддий ва масъулиятли журналистнинг профессионал фазилатидир. Бу ерда манба илк ҳаракат ёки гапни айтган одам ҳисобланади. Бундан ташқари, воқеа-ҳодисаларда иштирок этган (гувоҳ) ёки биринчи манба билан яқиндан таниш бўлган киши бўлиши мумкин. Халқаро амалиётда манба жонсиз предмет бўлса ва қайд қилиш имкони бўлса ундан-да яхши, дейишади. Шунда манба шахсий фикрдан, нуқтаи назар ва руҳий хатоликлардан холи бўлади. Бу ҳар нарса — янги ақлли соатлардан тортиб, автомобилнинг видеорегистратори бўлиши мумкин. бу ҳолатда ҳам ишончли факт текширувчига эҳтиёж бор. Яъни қурилманинг кўрсаткичларини текшириб, бошқалар томонидан атайин маълумотлар ёки кўрсаткичлар ўзгартириб қўйилмагани аниқланиши керак бўлади.

Ахборотни турли манбалардан текшириб кўриш, ушбу соҳадаги кишилардан изоҳ олиш ҳеч қачон зиён қилмаган. Аммо манбани изоҳ берувчидан ажратиб олиши керак. Яъни кимдир аслида воқеага умуман алоқаси бўлмаса-да, унга

²⁸ Қ.Хидиров. Коррупцияга қарши курашишдаги оммавий ахборот воситаларининг роли. Қўлланма.—Т., Журналистларни қайта тайёрлаш маркази, Буюк Британия ва Шимолий Ирландия Бирлашган Қиролигининг Ўзбекистон Республикасидаги элчихонаси. 2018 й.

муносабат билдирса, ўқувчиларга бундан етказиш керак. Бундай изоҳлар, албатта, материални қўшимча маълумотлар ва маъно-мазмун билан бойитади.

Қарама-қарши тарафдан сўранг

Биринчи қоидадан, табиийки, иккинчи қоида юзага келади. Қанча манбадан сўраб-суриштирманг, уларнинг барчаси бир нуқтаи назарда ёки бошқачароқ айтганда, лагерда бўлса, материалнинг ўз-ўзидан холислигини йўқотади. Масалан, юзлаб жабрдийдалар билан гаплашсангиз, уларнинг қайсидир томонни ёмонлаб, бошига тушган кулфатни таърифлаб беришади. Журналист суриштирувида сон сифат ҳам, холисликка ҳам хизмат қилмайди.

“Танганинг иккинчи тарафи бор” дейишганидек, ҳар қандай вазият ҳам икки тарафдан, икки қутбдан иборат бўлади. Шунинг учун ҳам воқеанинг барча иштирокчилари, манфаатдор тарафлари билан боғланиб кўришга ҳаракат қилиш лозим. Лекин амалиётда жуда кўп журналистлар мана шу кўҳна тамойилга риоя этишни исташмайди, оқибатда материалда катта хатоликларга йўл қўяди. Бунга Rolling Stone журналида чоп этилган журналист суриштируви яққол мисолдир.

Фейкларни аниқлашни ўрганинг²⁹

Навбатдаги муҳим қадам, бу, шубҳасиз, фейкларни аниқлашни ўрганишдир. Аммо айтишга осон бу юмушни ҳамма ҳам эплэйвермайди. Фейк хабарлар фақатгина атайин уюштирилган сохта хабарлар эмас, балки эҳтиётсизлик, техник хато ва бошқаларни ўз ичига олади. Шунинг учун ҳам материалда тилга олинаётган шахснинг исм-фамилияси, касби, лавозими, унвони, сана, номлар, манзилларнинг тўғри ёзилаётганини қайта-қайта текшириб кўриш керак бўлади. Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги Бош директорининг биринчи ўринбосари Собир Шукуровнинг қайд этишича³⁰, аксарият ОАВда

²⁹ Қ.Хидиров. Коррупцияга қарши курашишдаги оммавий ахборот воситаларининг роли. Қўлланма.—Т., Журналистларни қайта тайёрлаш маркази, Буюк Британия ва Шимолий Ирландия Бирлашган Қиролигининг Ўзбекистон Республикасидаги элчихонаси. 2018 й.

³⁰ “Қонунларда журналист ҳуқуқлари билан бирга мажбуриятлари ҳам белгилаб қўйилган”, С. Шукуров, 14.12.2018, ЎзА. <http://www.uza.uz/oz/society/sobir-shukurov-onunlarda-zhurnalist-u-u-lari-bilan-birga-mazh-14-12-2018>

Президент фармони, қарори ва фармойишларнинг номи, турини чалкаштириб юбориш ҳолатлари ҳам учрамоқда. Бу борада филология бўйича фалсафа доктори Беруний Алимов ҳам муҳим тавсияларни беради³¹. Унинг қайд этишича, фейк хабарлар кутилмаганда пайдо бўлади ва узоқ вақтгача турли ижтимоий муҳокамалар марказидаги «янгилик» сифатида айланиб юраверади. Афсуски, умумий ахборот оқимидан бу турдаги хабарларни бирданига топиш ёки инкор этишнинг имконияти бўлмайди. Бунинг учун мутахассис бўлиш керак. Лекин ҳар сафар интернетга кирганингизда, соҳа эксперти сизнинг кўлингиздан етаклаб юрмайди. Шу сабабдан, бу каби ростга ўхшаган ёлғонларни ўзингиз аниқлашни ўрганганингиз маъқул.

Бироқ, фейк янгиликларни ажратиш олишнинг осон ҳамда қулай усуллари бор ва буларни билиб қўйиш ҳеч кимга зарар қилмайди.

Аввало, ҳар қандай «урди-сурди» сарлавҳага танқидий назар билан қаранг, совуққонлик билан ёндашинг. Уларга ишонишга шошилманг.

Сайтнинг URL адресига эътибор беринг. Фейк янгиликлар одатда ўзини етакчи, жиддий ахборот агентлиги қилиб кўрсатадиган қалбаки сайтлар орқали тарқатилади.

Хабарни ўқиётган манбангиз билан чуқурроқ танишинг. Агар у сиз учун янги бўлса, албатта сайтнинг «Биз ҳақимизда» деб номланган бўлимига киринг. «Фейкчилар» одатда бу жойга ҳеч нарса ёзмаган бўладилар.

Хабар матнидаги грамматик ёки услубий хатоларга қаранг.

Аксарият ҳолатларда сохта хабарлар профессионал журналист бўлмаган одамлар томонидан тайёрланади ва шу сабабли уларда хатолар, ғализликлар кўп учрайди.

³¹ “Ростга ўхшаган ёлғон”, Б. Алимов, “Хуррият” газетаси, 10.10.2018, <http://beruniyalimov.uz/en/archives/566>

Бу каби матнлардаги фото ва видео материаллар ҳам сохта бўлиши мумкин. Видеоларга бошқа овоз ёки мимика қўшиб монтаж қилинади. Расмлар эса кўпинча «фотошоп»дан ўтади.

Сохта хабарнинг эълон қилинган кунига эътибор қилинг. Уларда кўпинча сана кўрсатилмайди. Чунки бундай хабарлар орадан ярим йил ўтсада ўқувчиларни лаққа тушираверади.

Муаллиф қайси манбага таяниб, ушбу хабарни тайёрлаганлигини билиб олинг. Агар матнда «ҳаммага яхши маълумки» каби ибораларни кўп учратсангиз ва жиддий бирон бир манбага ишора қилинмаса, билингки, у — фейк.

Айнан, шу мавзудаги хабарларни бошқа ОАВдан ҳам кидириб кўринг. Чунки одатда муҳим янгиликларни бир пайтнинг ўзида бошқа ахборот агентликлари, газета ва ТВ ҳам беради. Агар бу ҳақда фақат битта нотаниш манбагина хабар берган бўлса, ёлғон ахборот.

Бундай пайтларда Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари миллий базаси — www.lex.uz журналистларнинг энг яқин ҳамроҳидир.

Унутманг, фактларнинг аниқлиги сенсациядан кўра муҳимроқдир

Фактни текширувчи одамнинг энг катта душмани — унинг ҳиссиётларидир (айни пайтда у журналистнинг энг яхши дўсти ҳамдир). Биз кўп ҳолатларда фактларни ўзимиз ўйлагандек ракурсда беришга ҳаракат қиламиз. Фактларни ҳам шу мақомда йўрғалатамиз. Ҳиссиётларнинг ёнида ҳар доим эҳтиётсизлик, дунёга биринчи бўлиб сенсацион ахборотни узатиш нияти юради. Бундай ҳолатларда ёлғон маълумотларни тарқатиб юбориш эҳтимоли жуда юқори. Шунинг учун мутахассислар тезкор ва ҳали текширилмаган хабарларни ижтимоий тармоқларда бериш, бунда “ҳали расман тасдиқланмади”, “ижтимоий тармоқларда шундай маълумотлар кезиб юрибди” деган огоҳлантиришлар беришни тавсия қилишади. Шундай қилиб, аудиториянинг эътиборини қаратиш, айна пайтда аудитория ёрдамида ахборотнинг рост ёки ёлғонлигини аниқлаштириб олиш мумкин.

Фейкларни интернет сервислар орқали текшириб кўриш ҳам мумкин. Оддийгина сарлавҳани ёки матннинг бир қисmini ёхуд иқтибосларни Google ва Yandex қидирув тизимлари орқали излаб кўриш мумкин. Суратларни эса Google Images ва TinEye ресурслари орқали текшириб кўриш мумкин.

Халқаро амалиётда, шу жумладан, фактларни текширувчи профессионал сервислар тобора оммалашиб бормоқда. Storyful.com, FactCheck.org, PolitiFact.com, Trooclick, [Truth Goggles](http://TruthGoggles), [Lazy Truth](http://LazyTruth), Skeptive, Genius сингари сервислар шулар жумласидандир. The Washington Post томонидан ташкил қилинган [The Fact Checker](http://TheFactChecker) сервиси ҳам журналист суриштирувини олиб борадиган оммавий ахборот воситалари томонидан мунтазам фойдаланиб келинади. Фақат битта томони бор, бу ресурсларнинг аксарияти инглиз тилидаги манбалар билан ишлашга мўлжалланган. Россия, Қозоғистон, Қирғизистон медиа бозорида ҳам бундай сервислар аста-секин бўй чўзаяпти.

Ижтимоий тармоқлардан эҳтиёткорлик билан фойдаланинг

Ижтимоий тармоқларда бир вақтнинг ўзида журналистлар ишини осонлаштиради ҳам, қийинлаштиради ҳам. Ижтимоий тармоқларда топилган ҳар бир факт камида 2-3 та манба орқали тасдиқланиши керак. Бу идеал даражада. Ижтимоий тармоқлардан факт олинаётганда, иккита муҳим жиҳатни, яъни фактни ҳам, шу фактни жойлаштирган ижтимоий тармоқ фойдаланувчисини ҳам аниқлаштириш, текшириш керак бўлади. Айнан ижтимоий тармоқлар, интернет туфайли суриштирув объекти бўлган одамнинг қавми-қариндошлари, дўстларини топиш мумкин, улардан қўшимча маълумот олиш мумкин бўлади.

Жаҳон муҳаррирлар форуми (SFN) маърузасида ахборотни ижтимоий тармоқлар орқали аниқлаштириш ва текшириш ўнта муҳим трендлардан бири сифатида эътироф этилган³².

³² Trends in Newsrooms 2014, SFN, <https://www.scribd.com/document/234860307/Trends-in-Newsrooms-2014>

Умуман, хулоса ўрнида айтганда, фактчекинг қатъий қоида эмас, у, аввало, масъулият, манфаатдорлик ва журналистнинг тиришқоқлигига боғлиқ.

Журналист ахборот манбаига ҳақ тўлаши керакми?³³

Журналист суриштирувида баҳсли масалалардан бири манбаларга ахборот учун ҳақ тўлаш керакми ёки йўқлиги саналади. Бу борада ягона тўхтамга келинмаган. Айрим таҳририятлар ҳақ оладиган информаторлардан унумли фойдаланиб келаётган бўлса, бошқа таҳририятлар ҳақ тўламасдан ҳам сифатли журналистлик суриштирувлари тайёрлаб келмоқда. Ҳар иккала ҳолатнинг ҳам ўз ютуқ ва камчиликлари бор. Ҳақ тўлаш баъзи ҳолатларда таҳририятни ёмонотлик қилиш учун факт бўлиб хизмат қилиши мумкин. Пул берилаётгани қайд этилса, бас. Шунини унутмаслик керакки, журналист ахборотга ҳақ тўлаётган пайт полиция томонидан қўлга олинган ҳолатлар ҳам учраб туради. Чунки ҳар қандай давлат хизматчиси учун норасмий ҳақ тўлаш ноқонуний бўлиб, коррупция сифатида таснифланиши мумкин.

Мисол. Буюк Британиянинг Sky News телеканали репортёрлари 2016 йил август ойида Руминияда ноқонуний қурол-яроғ “қора бозори” борлиги ҳақида материал тайёрлайди. Унга кўра, юзига ниқоб тақиб олган “контрабандист-мафия вакиллари” журналистларга қатор қуролларни кўрсатиб, улар “қора бозор”га мўлжалланганини қайд этишади.

Аммо Руминия терроризм ва уюшган жиноятчиликка қарши курашиш бошқармаси терговчилари мазкур сюжетни ўрганиб, қатор қонунбузилиш ҳолатларини топишган. Авваламбор, терговчиларнинг қайд этишича, журналистлар тасодифий овчиларни топишиб, уларга пул беришади ҳамда камера олдида ўзларини “мафия вакили”дек тутишни сўрайди. Руминия

³³ Қ.Хидиров. Коррупцияга қарши курашишдаги оммавий ахборот воситаларининг роли. Қўлланма.—Т., Журналистларни қайта тайёрлаш маркази, Буюк Британия ва Шимолий Ирландия Бирлашган Қиролигининг Ўзбекистон Республикасидаги элчихонаси. 2018 й.

тарафи мазкур ҳолат юзасидан жиноий иш очиб, Буюк Британияга расмий мурожаат билан чиққан³⁴.

Қандай ахборотни тарқатиш мумкин эмас?

“Оммавий ахборот воситалари тўғрисида”ги Қонуннинг 6-моддаси, “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Қонуннинг 121-моддасининг биринчи қисмига кўра, оммавий ахборот воситаларидан ҳамда веб-сайтлар ва (ёки) веб-сайт саҳифаси, шу жумладан, блогернинг саҳифасидан:

Ўзбекистон Республикасининг мавжуд конституциявий тузумини, ҳудудий яхлитлигини зўрлик билан ўзгартиришга даъват этиш;

уруш, зўравонлик ва терроризмни, шунингдек диний экстремизм, сепаратизм ва фундаментализм ғояларини тарғиб қилиш;

давлат сири бўлган маълумотларни ёки қонун билан қўриқланадиган бошқа сирни ошкор этиш;

миллий, ирқий, этник ёки диний адоват қўзғатувчи, шунингдек фуқароларнинг шаъни ва қадр-қимматига ёки ишчанлик обрўсига путур етказувчи, уларнинг шахсий ҳаётига аралашишга йўл қўювчи ахборотни тарқатиш;

ғиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларни тарғиб қилиш;

порнографияни тарғиб қилиш;

қонунга мувофиқ жиноий ва бошқа жавобгарликка сабаб бўладиган бошқа ҳаракатларни содир этиш мақсадларида фойдаланилишига йўл қўймаслиги шарт.

³⁴ Romanian investigators accuse British journalists of fabricating arms trading investigation, 19 AUGUST 2016, <https://www.telegraph.co.uk/news/2016/08/19/romanian-investigators-charge-british-journalists-with-spreading/>

Маълумот учун: “қонунга мувофиқ жиноий ва бошқа жавобгарликка сабаб бўладиган бошқа ҳаракатлар”га мисол қилиб Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс ҳамда Жиноят кодексининг тухмат ва ҳақорат қилиш учун жавобгарлик белгиланган моддаларини кўрсатиш мумкин (МЖТК 40 ва 41-мд., ЖК 139 ва 140 мд.).

“Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Қонуннинг 121-моддасининг иккинчи қисми билан қуйидаги қоида ўрнатилган:

“Веб-сайтнинг ва (ёки) веб-сайт саҳифасининг эгаси, шу жумладан блогер ҳамма эркин фойдаланиши мумкин бўлган ахборот жойлаштириладиган Интернет жаҳон ахборот тармоғидаги ўз веб-сайтига ва (ёки) веб-сайт саҳифасига ҳамма эркин фойдаланиши мумкин бўлган ахборотни жойлаштиришдан аввал унинг тўғрилигини текшириши, шунингдек жойлаштирилган ахборотнинг нотўғрилиги аниқланган тақдирда уни дарҳол ўчириб ташлаши шарт”.

Маълумот учун: “ахборот” тушунчаси “Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида”ги Қонуннинг 3-моддасида берилган бўлиб, унга кўра, ахборот деганда манбалари ва тақдим этилиш шаклидан қатъи назар шахслар, предметлар, фактлар, воқеалар, ҳодисалар ва жараёнлар тўғрисидаги маълумотлар тушунилади.

Демак, оммавий ахборот воситалари ҳамда веб-сайтлар (веб-саҳифалар) эгалари, шу жумладан, блогерлар ҳам ўз тармоқларида тухмат, ҳақорат ва юқорида келтирилган тавсифларга мос тушадиган бошқа ҳар қандай маълумотларни тарқатилмаслигини таъминлашлари, нотўғри маълумотлар қўйилган бўлса, уларни ўчиришлари керак.

Жавобгарлик ва жазо . “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Қонуннинг 121-моддасининг учинчи ва тўртинчи қисмлари юқорида кўрсатилган мажбуриятларнинг бажарилмаслиги оқибатларини қуйидагича белгилайди:

“Бу мажбуриятлар веб-сайтнинг ва (ёки) веб-сайт саҳифасининг эгаси, шу жумладан блогер томонидан бажарилмаган тақдирда мазкур веб-сайтдан ва (ёки) веб-сайт саҳифасидан фойдаланиш Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси белгилаган тартибда махсус ваколатли орган томонидан чекланиши мумкин. Ушбу талабларни бузганлик қонун ҳужжатларига мувофиқ жавобгарликка сабаб бўлади”.

Аниқ жавобгарлик ва жазо масаласида эса энг аввало Жиноят кодексининг 2441-моддаси жиддий эътиборга молик. Ушбу моддага кўра, оммавий ахборот воситалари ёхуд телекоммуникация тармоқларидан, шунингдек Интернет жаҳон ахборот тармоғидан фойдаланган ҳолда қуйидаги ҳатти-ҳаракатларни содир этиш 5 йилдан 8 йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади:

- диний экстремизм, сепаратизм ва ақидапарастлик ғоялари билан йўғрилган, қирғин солишга ёки фуқароларни зўрлик билан қўчириб юборишга даъват этадиган ёхуд аҳоли орасида ваҳима чиқаришга қаратилган маълумотлар ва материалларни;
- фуқаролар тотувлигини бузиш, тухматона ва вазиятни беқарорлаштирувчи уйдирмаларни;
- жамиятда қарор топган ҳуқ-атвор қоидаларига ва жамоат хавфсизлигига қарши қаратилган бошқа қилмишларни содир этиш мақсадида диндан фойдаланиш, шунингдек диний-экстремистик, террорчилик ташкилотларининг атрибутларини ёки рамзий белгиларини тарқатиш ёхуд намойиш этиш.

Бу ҳуқуқбузарликларга нисбатан ижтимоий хавфлилик даражаси камроқ ҳуқуқбузарликларни ҳаракатларни айнан Интернет орқали содир қилганлик (ҳақоратли ёки бошқача номақбул “пост” ва изоҳлар қолдирганлик, номақбул изоҳларни ўчирмаганлик) учун жазо белгиловчи алоҳида қонун ҳужжати ёки норма амалдаги қонунчиликда ҳозирча мавжуд эмас. Лекин, жавобгарликка

сабаб бўладиган ҳаракатларни интернет орқали содир этган шахслар шу ҳаракатларни содир этганлик учун умумий жавобгарлик белгиланган тегишли қонун ҳужжатларига асосан жавобгарликка тортилиши мумкин. Масалан, интернетда “пост” ёки изоҳлар орқали бошқа шахсни тухмат ёки ҳақорат қилганлик учун Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 40 ва 41-моддалари ҳамда Жиноят кодексининг 139- ва 140-моддаларида жазо белгиланган. Шу билан бирга, юқорида кўрсатилган жазо чоралари фақат ҳуқуқбузарликни бевосита содир этган шахсларга нисбатан қўлланилишини ҳам таъкидлаш лозим. Чунки, ОАВлар ҳамда блогерларга тегишли веб-сайтлар (веб-саҳифалар) орқали жиноий ва бошқа жавобгарликка сабаб бўладиган ҳаракатларни бошқа шахслар томонидан содир этилишига йўл қўймаслик мажбуриятини амалдаги қонунчилик ОАВлар ҳамда блогерлар зиммасига юклаган бўлсада, лекин бу мажбуриятни бажармаганлик учун жазо чоралари аниқ белгилаб қўйилмаган.

Умумий қоида бўйича эса ҳар қандай шахс фақат ўзи содир этган ғайриҳуқуқий, айбли ҳаракати ёки ҳаракатсизлиги учун маъмурий ёки жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин. Шу ўринда жавобгарликнинг фуқаровий тури ҳам мавжудлигини эслатиб ўтиш зарур. Интернет тармоқлари орқали тухмат, ҳақорат ва бошқа нотўғри маълумотларни тарқатилиши оқибатида ўзининг шаъни, кадр-қиммати ёки ишчанлик обрўсига путур етказилган деб ҳисоблаган фуқаро, Фуқаролик кодексининг 100-моддасига асосан, бундай маълумотларни рад этилишини ҳамда уларни тарқатиш оқибатида етказилган зарарлар ва маънавий зиёнинг ўрнини қоплашни талаб қилишга ҳақлидир. Бу қоида юридик шахснинг ишчанлик обрўсини ҳимоя этишга нисбатан ҳам тегишли йўсинда татбиқ этилади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб :

1. Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонунчилигига мувофиқ:

- ОАВлар ҳамда веб-сайтлар (веб-саҳифалар) эгалари, шу жумладан, блогерлар ўз тармоқларида тухмат, ҳақорат ва қонунга мувофиқ жиноий

ва бошқа жавобгарликка сабаб бўладиган бошқа маълумотларни тарқатилмаслигини таъминлашлари, нотўғри маълумотлар қўйилган бўлса, уни ўчиришлари керак. Бу улар зиммасига юклаган мажбуриятлардир;

- бу мажбуриятлар бажарилмаган тақдирда тегишли веб-сайтдан ва (ёки) веб-сайт саҳифасидан фойдаланиш белгиланган тартибда махсус ваколатли орган томонидан чекланиши мумкин;

-интернет тармоғида “пост” ёки изоҳлар орқали бошқа шахсни тухмат ва ҳақорат қилиш ҳамда қонунларга қўра жавобгарликка сабаб бўладиган бошқа ҳаракатларни содир этишда айбдор шахслар (ОАВ вакили ёки блогер ёхуд бошқа жисмоний шахс) Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 40 ва 41-моддалари, Жиноят кодексининг 139, 140, 2441-моддалари, Фуқаролик кодексининг 100-моддаси ҳамда бошқа қонун ҳужжатларига мувофиқ маъмурий, жиноий ва фуқаровий жавобгарликка тортилишлари мумкин.

2. Ахборотни тарқатиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солувчи қонунчиликни такомиллаштириш зарур. Чунки:

биринчидан, мазкур муносабатларни тартибга солувчи қонун ҳужжатларининг кўплиги (6 та қонун ва 10 дан ортиқ қонуности ҳужжатлари мавжуд) ОАВлар, блогерлар ва аҳоли учун уларни билиш ва тушунишда қийинчилик туғдиради;

иккинчидан, мавжуд қонун ҳужжатлари билан ахборотни тарқатиш билан боғлиқ муносабатлар етарлича тартибга солинмаган, ушбу муносабатлар субъектларига қўйилган талабларнинг бажарилишини назорат қилиш ва талаблар бажарилмаган ҳолларда жавобгарликка тортиш механизмлари

мукаммал эмас (масалан, изоҳларни ўчириш мажбурияти бор, лекин ўчирмаганлик учун аниқ жавобгарлик белгиланмаган);

учинчидан, сохта аккаунтлар орқали “пост” ва изоҳлар қолдириш имкониятининг мавжудлиги ҳар доим ҳам айбдорларни аниқлаш ва жавобгарликка тортишга имкон бермайди .

Ўзбекистонда ижтимоий медиа соҳасини ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш – нисбатан янги йўналиш бўлиб, биз бу борада илк қадамларни қўймоқдамиз. Шунингдек, сўз эркинлиги борасида сўнгги йилларда юртимизда кузатилаётган шиддатли ўзгаришлар ҳам фуқароларнинг кўп янги тушунчаларни фарқлашлари ва ўрганишларини тақозо қилмоқда. Бугунги кунда сўзга масъулият билан ёндашиш, шарҳ қолдирганда белгиланган талабларни унутмаслик қонун ва жамият олдидаги бурчимиздир.

Савол ва топшириқлар

1. Фактчекингда амал қилиш лозим бўлган асосий тамойиллар.
2. Фейкларни аниқлаш (мисоллар келтиринг).
3. Журналистик суриштирув ўтказишда журналстнинг ахлоқ қоидаларининг аҳамияти.